

ПСИХОЛОГИЯ

5'84

СЪДЪРЖАНИЕ

Ф. ГЕНОВ — Мирът в света в системата от ценности на младежта в НРБ	266
Обща и социална психология	
А. ПЕТКОВ — Проблемът за мотивацията от общопсихологически личностен аспект	272
И. ПАСПАЛАНОВ, Д. ЩЕТИНСКИ, С. Б. АЙЗЕНК — Българска адаптация на личностния въпросник на Х. Айзенк	279
Педагогическа и възрастова психология	
Е. ГЕРГАНОВ, К. КАРАДЖОВА — Структура на понятията в семантичната памет на нормални деца и на деца с умствена недостатъчност	293
ПЛ. КАЛЧЕВ — Предметна диференциация на познавателните интереси в I клас	305
С. ТОТЕВА — Проспективни експериментално-психологични изследвания на интелект, памет и внимание при деца с алкохолно болен родител	312
Политическа психология	
Ю. А. ШЕРКОВИН — К. Маркс — теоретическо наследство и психология на политиката	316
История на психологията	
Г. ПИРЬОВ — За осемдесетгодишнината на психологическата лаборатория на Софийския университет	324
КР. ТЬОГЕЛ — Последователи в България на психологическата школа на Вунд	327
Критика и рецензии	
С. ДЖОНЕВ — Груповото решение в трактовката на буржоазните социално-психологически теории	331
Из живота на Дружеството	
ХР. КОСТАДИНЧЕВ — Нов филиал на Дружеството на психологите	340

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

МИРЪТ В СВЕТА В СИСТЕМАТА ОТ ЦЕННОСТИ НА МЛАДЕЖТА В НРБ¹

ФИЛИП ГЕНОВ

Мирът в света като социално явление е обект на изследване от много науки — политология, социология, философия, а така също и от икономическите, военните, естествените и други науки. Сред тях особено място заемат психологическите науки.

Като отражение и оценка на постоянно или временно съответствието на жизнените интереси на дадени социални групи или държави мирът е важен фактор за формиране на благоприятен психически климат както помежду им, така и в тях самите.

Мирът като цел на народите, като единствена разумна алтернатива за съвместно съществуване на държавите с различен обществен строй, следва да се разглежда не само като единствено разумна, но и единствено спасителна цел на отделните индивиди и на всички народи за тяхното по-нататъшно съществуване. Затова „мирът в света“ като социална ценност трябва да се разглежда като единствено правилния системообразуващ фактор в структурата от социални ценности у личностите и социалните групи у всички държави независимо от техния обществен строй. „В сянката на атомната бомба — казва Айнщайн — става все поясно, че всички хора са братя.“ Тази постановка определя мира в света като най-важна ценност не само за отделните индивиди или народи, а за човечеството като цяло.

Като условие за взаимно сътрудничество, взаимопомощ и съревнование в съзидателни дела в полза на човека мирът в света е не само висше социално благо, но и висша необходимост за съществуването и по-нататъшното прогресивно развитие на обществото.

Мирът не е нещо един път завинаги дадено. Той се е заменял с унищожителни войни. Сегашният мир е застрашен от такава война, каквато е термоядрената. За разлика от всички досегашни войни тя ще обхване територията на всички държави, включително и неутралните. В нея няма да има победители, които да наложат своята воля над победените. Еднакво ще загинат воюващите и невоюващите. Радиоактивните облаци не признават никакви граници. Нещо повече, великият физик обърна внимание, че даже подготовката за един възможен военен конфликт вече води до унищожението на всички. Всичко това определя мира в света не само като идеал и цел на всеки здравомислен човек, но и като главен ориентир и критерий за обществена оценка на неговото поведение и дейност.

Това налага мирът в света да заема главно място в системата от ценности на хората от социалистическите и капиталистическите страни. Когато става дума за ценност на дадена вещ или явление, ние го оценяваме по тези свойства, чрез които то може да задоволи определени потребности на отделния индивид, на отделна социална група или на обществото като цяло. К. Маркс посочва, че „Вещта е „нещо“, което със своите свойства задоволява човешки потребности от някакъв вид и всяко такова нещо е съкупност от много свойства и затова може да бъде полезно откъм различни страни“ (К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч. т. 3, с. 47). Мирът в света като обективно съществуващо социално явление и със своите основни свойства задоволява такава глобална потребност на човечеството като цяло, като потребност от „съществуване“, т. е. потребността от „живот“.

¹ Доклад, изнесен на ХХIII конгрес по психология, Мексико, 2—7. IX. 1984 г.

На тази основа са останалите потребности: „сигурност“, „перспектива“, „развитие“, „самоутвърждаване“, „възпроизводство на рода“; „творчество“ и т. н. Запазването на мира в света е равнозначно на живот и прогрес на човечеството, а термоядрената война е гибел за всички.

ЦЕЛ, ЗАДАЧИ И МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Известно е, че след победата на социалистическата революция на Девети септември 1944 година нашата страна води последователна външна миролюбива политика. Нашето правителство предприе много инициативи за превръщане Балканите в безядрена зона. Така че ценността на мира в света е въздигната в общонародна и държавна ценност. Това обосновава и нашата хипотеза. Но за нейната проверка, особено за нас, представляваше научен и практически интерес при изучаване ценностите на различните социални групи да установим какво място сред тях заема и ценността „мир в света“. За постигане на тази цел се проведоха изследвания с помощта на анкетна карта, която е предназначена за проучване различни социално-психологически аспекти на отделни социални групи. В нея имаше и въпрос: „Кой от посочените социални ценности смятате за по-важни във Вашия живот?“ (табл. 1).

Таблица 1

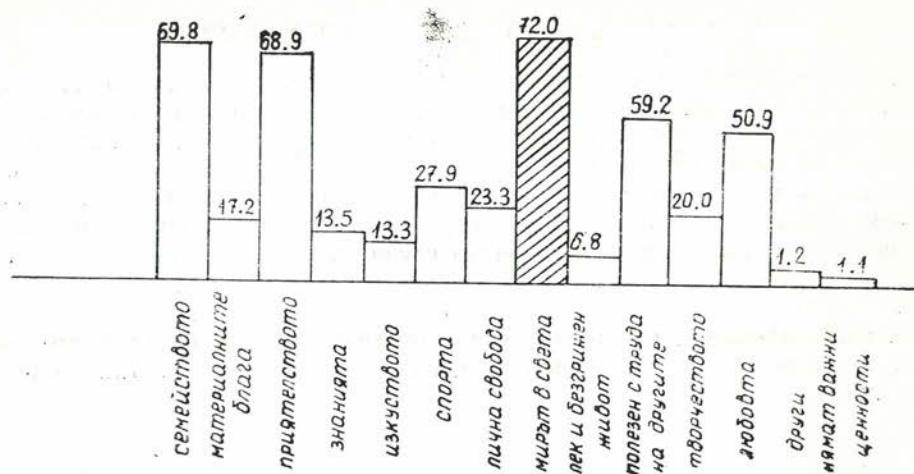
Кой от посочените социални ценности смятате за по-важни във Вашия живот?

- семейството;
- материалните блага;
- приятелството;
- знанията;
- изкуството;
- спорта;
- личната свобода;
- мира в света;
- лек и безгрижен живот;
- да бъда полезен със своя труд на хората;
- творческо създаване на нещо ново;
- любовта;
- друго, а именно . . .
- няма важни ценности в моя живот.

Всяко лице трябваше да определи до 6 от посочените 13 вида ценности по следния ред: семейството, материалните блага, приятелството, знанията, изкуството, спорта, личната свобода, мира в света, творческото създаване на нещо ново, любовта, друго или никакви важни ценности в моя живот (табл. 1). Поставянето на мира в света на седмо място в реда на отговорите е с цел да се избегне внушението на изследователя върху изследваните чрез поставянето му на първо място. Такива изследвания се проведоха с 1795 младежи и девойки на възраст от 14 до 30 години от Шуменски окръг, със 150 младежи и девойки на възраст от 16 до 30 г. от Шоколадената фабрика „Малчика“ — София, с 467 трудащи се на възраст от 21 до 50 г. в селищна система град Гурково, Старозагорски окръг и с 608 представители на научно-техническата интелигенция на район „Хр. Ботев“ от 20 до 60-годишна възраст в София. По такъв начин сред изследваните се включиха представители на всички социални групи — учащи, работническа младеж, селяни, работещи в сферата на обслужването, научни и научно-технически работници и други.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Данните от всички изследвания потвърдиха нашата хипотеза, че ценността „мир в света“ е значима социална ценност на най-голяма част както сред възрастните, така и сред младежите. За населението в нашата страна тя може да се

Фиг. 1. Система от по-важни ценности на младежите и девойките от Шуменски окръг (1981 г.)
(в %)

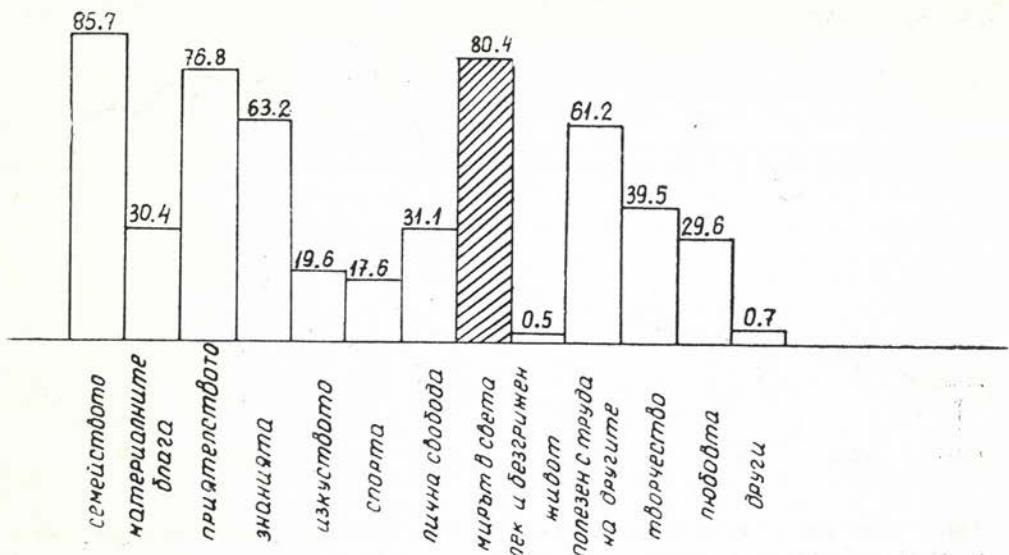
определи като ценност № 1. В тази статия представяме само данните за две от най-масово представителните изследвания — в Шуменски окръг и в район „Христо Ботев“ — София.

На фиг. 1 са дадени отговорите на младежите и девойките от Шуменски окръг. Те показват, че за най-голям процент (72%) от изследваните „мирът в света“ се нарежда на първо място в системата от най-важните им ценности. След това са тези, за които по-значими ценности са „семейството“ (69,8%), „приятелството“ (68,9%), „да са полезни с труда си за другите“ (59,2%), „люобовта“ (50,9%) и „спортуът“ (27,9%). Останалите ценности имат значение за по-малка част от изследванието. Това са „лична свобода“ (23,3%), „творчество“ (20,0%), „материалните блага“ (17,2%), „знанието“ (13,5%), „изкуството“ (13,3%), „лек и безгрижен живот“ (6,8%), „други“ (1,2%) и „нямам важни ценности в живота си“ (1,1%).

Получената йерархична структура на ценностите отразява спецификата на изследваните младежи и девойки, сред които има учащи, работници от промишлеността, транспорта, строителството, услугите и селското стопанство.

Обстоятелството, че най-голяма част от изследваните посочват „мирът в света“ като една от най-важните ценности в техния живот, е показателен факт за високото политическо съзнание на младежите и девойките. Но в същото време на около 28% от изследваните ценности „мирът в света“ отбягва от тяхното съзнание. Те приемат мира в света като даденост и като проблем, за който се грижи ръководството на държавата, а те насочват своето съзнание по другите непосредствено осезаеми от тях ценности. Това несъмнено е резултат на по-ниска степен на социалистическа политическа просветеност. Например относителният дял на посочилите „мирът в света“ като ценност е най-голям при учащите (77,8%),

след това при младежите и девойките в сферата на обслужването (73,9%), промишлеността (73,1), селското стопанство (42%) и транспорта (35%). Относителният дял на посочилите тази ценност е по-голям при активистите на Комсомола — 79,2%, отколкото при редовните членове — 71,4%.

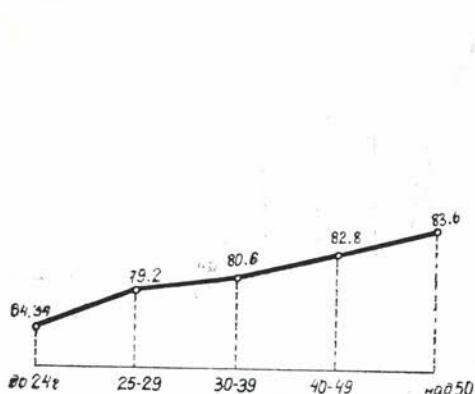
Фиг. 2. Система от по-важни ценности на научно-техническата интелигенция от район „Хр. Ботев“ — София, 1984 г. (в %)

Влияние върху ценностите на младия човек оказва и полът. Относителният дял например на посочилите „мира в света“ сред девойките е по-голям — 74,1%, отколкото при момчетата — 69,1%. Жените са по-чувствителни. Те са свързани най-тясно с грижата за продължение на рода и за осигуряване живот и щастие на децата и затова по-силно реагират на проблемите за мира и войната.

На фиг. 2 са представени данни от изследването на научно-техническата интелигенция в район „Христо Ботев“, София. В нейния състав влизат младежи и по-възрастни. Естеството на трудовата им дейност, както и възрастовият състав обуславят и различията в иерархията на ценностите в сравнение с младежите и девойките от Шуменски окръг. Сред 6-те по-значими ценности, наред с „мира в света“, „семейството“, „приятелството“, „полезността с труда за другите“, са включени и други като: „знанието“, „творчеството“ вместо „любовта“ и „спортуът“. Независимо че „мирът в света“ е посочен като ценност на второ място след семейството, това е станало от по-голям относителен дял от изследваните лица (80,4%) от район „Христо Ботев“, отколкото при младежите и девойките от Шуменски окръг (72%).

Разглеждането на данните за относителния дял на различните възрастови групи сред научно-техническата интелигенция, посочили „мирът в света“ като една от по-значимите за тях ценност, показва, че с увеличаване на възрастта този дял също се повишава (фиг. 3) — във възрастовата група до 24 г. — 64,3%, във възрастта от 25 до 29 г. — 79,2%, при 30—39-годишните — 80,6%, при 40—49-годишните — 82,8% и при над 50-годишните — 83,6%.

Тези данни показват, че оценката за социалната ценност „мир в света“ се формира в процеса на социалната подготовка и опит на хората. Това се отнася особено за нашите съвременници, които или имаха възможност да изпитат върху гърба си ужасите на Втората световна война или нейните последици. По-възрастните могат да определят временните, а така също зависимите ценности от трайните и определящите.

Фиг. 3. Относителен дял на посочилите „мир в света“ като ценност в зависимост от възрастта сред научно-техническата интелигенция (в %)

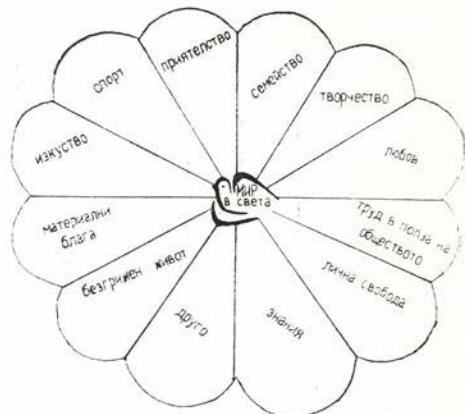
Ние нямаме основание да твърдим, че подобна закономерност може да се отнася и до другите страни и особено за тези, в които възрастните са съответстви за това, което доведе и към стапа както през Втората световна война, така и във войната срещу Виетнам и други страни.

ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Социалната ценност „мир в света“ е структурно образуващо звено на системата от ценности на мнозинството от младежите и девойките в НР България. Тя следва да се превърне в структурно образуващо звено в системата от ценности и на останалите младежи на отделните индивиди и социални групи, а така също и на всички народи в света. Всички други ценности следва да не противостоят, а напротив — да съдействуват за използване положителните свойства на мира в името на благото на всички хора по света.

2. „Мирът в света“, взет в неговите най-положителни страни, с които задоволява жизнените потребности на цялото човечество, се явява и предпоставка за непрекъснато подобряване на условията за изпитване в още по-голяма степен ценностите на другите материални, духовни или социални блага (семейство, приятелство, труд, творчество, любов, изкуство, спорт и т. н.).

3. Промяната на мястото на „мирът в света“ като социална ценност от системообразуващо звено в ценностната система на обществото или на дадена страна води до международен или световен конфликт. Например ако системообразуващо звено на ценностната система на дадена личност, организация,

Фиг. 4. Структура на системата от важните социални ценности на хората

циална група, държава или блок от държави станат „материалните блага“ или манията за „световно величие“ или господство и т. н., тогава се стига до заключението, че има нещо по-ценено от мира. То беше вече официално заявено от президента на САЩ — Р. Рейгън. Такава постановка води не само до разрушаване най-ценното достояние на света в условията на атомния век — мира, но и изправя човечеството пред социална деградация и неминуема гибел.

4. Опознаването и усвояването на положителните свойства на социалната ценност „мирът в света“, които я правят най-висша социална ценност за човечеството, не се формират от самъ себе си. Необходима е разяснителна работа, за да се държат в психическа готовност широките народни маси, особено в селата и в другите сфери на частното производство, които, заети с всекидневните си проблеми, се държат на страна от международните проблеми или ги приемат безразлично и на готово от средствата за масова информация, срещу всички, които заради своите временни интереси и амбиции могат да използват различни начини за обработка на съзнанието на народите и да ги хвърлят в огъня на унищожението на планетата.

Народите трябва да се готвят не как да срещнат ужасите на войната, а как да я предотвратят. Нещо повече, те трябва да се подгответ и да участвуват активно не само срещу подготовката за война, а и в създаването на такава обстановка, в която да няма дори и мисъл за нея.

WORLD PEACE IN THE VALUE SYSTEM OF THE YOUNG PEOPLE IN BULGARIA

Philip Genov

Peace-throughout-the-world is considered as a supreme social value firmly supported in the political life of socialist and many other countries. Its establishment in Bulgaria on a general nation-wide level is tested by a survey reported in the present paper.

The Ss investigated include: 1795 young people sampled from the county of Shoumen, 150 young workers sampled from a chocolate factory, 467 Ss aged 21—50 sampled from a settlement system, and 608 Ss representatives of the scientific and technological intelligentsia sampled from Chr. Botev district of Sofia.

The results obtained by the administration of a value orientation questionnaire show the peace-value to be a structure-forming link in the value system of the young people in Bulgaria. The significance of the peace value for the value system of different social groups, countries and blocs of countries is discussed.

на външната физическа причина като че ли се прекъсва, за да започне нова въртига на физическа причина, определяща се от вътрешни причини. „При целевата причина, пише Украинцев, диапазонът на съответствие се разширява от възможността на относителната свобода на избора на поведение на функционалната система и възниква проблемът за адекватността на избора. Изборът може да бъде повече „удачен“ в смисъл най-голямо съответствие както на вътрешната целева причина, така и на външните причини и по-малко „удачен“¹.

Целта се явява междинно звено и придава специфичен характер на проявлениято на закона за причинно-следствените отношения и връзки. Целта, както това е известно, е предвиждане на резултата от дейността, а не самият резултат. Човек има свобода да избира различни цели в зависимост от многообразието на външните условия и различните възможности, които те предоставят за достигането на целта и от различните мотиви на действие и различните функционални системи, които личността може да изгради по посока на постигането на целта.

Времето между появяването на целта и нейната реализация може да бъде различно, може веднага да се реализира, може и след продължително време.

Едно от най-съществените свойства на целенасочеността е приемане на решение и предсказване на резултат. В същност тук опирате до едно по-общо теоретико-методологическо положение от психологията, че външната детерминация на човешката дейност се опосредствува от вътрешната, психичната, от мотивацията на дейността. Това придава главната специфичност на закона за причина и следствие при човека, без да сменя или да отменя общия принцип на детерминацията в психологията.

Като се позовава на Рубиншайн, К. А. Абулханова—Славская посочва, че в закономерната връзка между причина и следствие се въвежда и вътрешният свят на личността — нейното отношение към света, хората, нейната мотивация, чувства, съзнание².

Противопоставяйки се на механистичната бихевиористична стимул—реакция, материалистическата психология (Рубиншайн) сочи, че външното въздействие се опосредствува чрез вътрешното съдържание.

В какво се състои по-конкретно съдържанието на този процес на опосредствуване?

Този проблем досега е формулиран главно откъм неговата общотеоретическа методологическа страна и не е намерил още частно психологическа разработка, не е станал инструмент на конкретно изследване в психологията, макар че като методологически принцип се е утвърдил в психологическите изследвания.

Главният проблем за сега е да се изяснят психичните механизми, чрез които се извършва това опосредствуване на външното от вътрешното.

Един от тези психични механизми е мотивацията. Изследването на мотивацията от този аспект разкрива нови нейни съществени страни, които дават възможност по-пълно да разберем нейната същност като цялостно проявление на личността, а самата мотивация — като определена система.

Реакцията на личността на външните въздействия е предметната дейност (имаме предвид главно социалната дейност, насочена към изменение на социалната действителност и решаване на обществени задачи).

¹ С. Б. Украинцев. Целеполагание и целеусуществоование как один из принципов самодвижение функциональных систем. Вж. Сб. Принципы системной организации функций. Под ред П. К. Анохин, Изд. Наука, М., 1973, с. 67.

² К. А. Абулханова—Славская. Деятельность и психология личности. Изд. Наука, М 1980, с. 100.

Кое определя характера на тази дейност?

Първият основен фактор е въздействието на външната действителност. Тя предизвиква определено вътрешно психично състояние, което прераства в действие. Това действие е вътрешно мотивирано.

„В историята, пише Ф. Енгелс, нищо не се извършва без съзнателно намерение, желана цел“.¹

Външното въздействие определя характера на реакцията в зависимост от това в какво отношение това въздействие ще се окаже към вътрешния психичен свят на личността, към нейния минал опит, потребности, интереси, мироглед, идеали, нравствени принципи, бъдещи перспективи и т. н.

Психичното съдържание на личността е нещо цялостно, то се намира в определена структура — психичната структура на личността.

Проблемът за психичната структура на личността не е изяснен от психологията. От физиологията на висшата нервна дейност (И. П. Павлов) знаем, че мозъчната кора работи като цяло и се стреми всичко да подрежда, систематизира в т. н. динамичен стереотип.

Основният принцип на материалистическата теория е, че психичното е отражение на външната действителност, „преработено“, „присадено“ (К. Маркс), „трансформирано“ (Ф. Енгелс). Психичното не е огледално отражение, то е свързано с дейността на хората. Човек отразява чрез дейност — труда като обществено-историческа практика.

Психичното има свои закономерности на функциониране и развитие като цялостна система в отделния индивид — психичната структура. Основен структурообразуващ фактор тук е външната действителност.

Психичната структура у человека се стреми да се запази като постоянна, цялостна, устойчива система. Същевременно тя е принудена непрекъснато да се изменя, защото се изменя и външната система. Това е необходимо условие за адекватното приспособяване на личността към изменението на външните условия. Личността търси или сама изгражда условията, при които нейната психична структура може да функционира и да се развива съобразно своите вътрешни тенденции.

Психичната структура изпълнява адаптивни функции, затова тя трябва да е в адекватно отношение към външната система, непрекъснато да се преустрои: цялостно или частично или чрез изграждането на съответни функционални системи, органи за приспособяване към изменението на средата.

Най-важният функционален орган за приспособяване и преобразуване на външната действителност е мотивационната система. Като трайно образование в структурата на личността се закрепва психичното съдържание на тази мотивация като функционален орган на личността, който е намерил подкрепление в полезен за личността ефект.

Мотивационната система привежда вътрешната психична структура в съответствие с външните изменения на обкръжаващата я среда.

Мотивацията е не само системно свойство на личността, но и нейна функционална система.

2. МОТИВАЦИЯТА — ФУНКЦИОНАЛНА СИСТЕМА НА ЛИЧНОСТТА

Представата за системната организация на функционалните механизми в поведението, както знаем, е завоювала широко признание в съвременната невро-

¹ К. Маркс, Ф. Энгелс, Соч. т. 21, с. 303.

физиология. Теорията за функционалните системи е разработена във физиологията на висшата нервна дейност от П. К. Анохин.

Функционалните системи, според Анохин, представляват динамична саморегулираща се организация, отделните съставни компоненти на които си взаимодействуват за обезпечаването на полезен за организма резултат.

Дейността на човека, според Анохин, изпъква като такава функционална система. „Система, според П. К. Анохин, може да назовем само такъв комплекс от избирателно въвлечени компоненти, у които взаимодействието и взаимоотношението придобиват характер на взаимно съдействие на компонентите за получаване на фиксирания полезен резултат.“¹

П. К. Анохин разкрива физиологическия механизъм на функционалната система, нейните компоненти. Най-характерното свойство на функционалната система е динамичността, изменчивостта на влизашите в нейната структура компоненти, изменчивост, продължаващ до тогава, до когато не бъде получен съответен полезен резултат. Функционалният принцип на избор на мобилизация на структурата е доминиращ затова, според Анохин, е напълно естествено такава система да се нарече функционална. Функционалната система е интегрално образование на организма. „Всеки поведенчески акт, притежаващ някаква полза — голяма или малка, неизбежно се формира по принципа на функционалната система.“²

Според Анохин основният проблем при функционалните системи е системообразуващият фактор, „...да се разкрие онзи детерминиращ фактор, който освобождава компонентите на системата от излишна степен на свобода“.³ Такъв системообразуващ фактор е полезният резултат от дейността. Резултатът изменя неорганизираното множество в организирано.

П. К. Анохин сочи, че централната архитектоника на всяка функционална система се изгражда от няколко възлови механизми. При дейността те са следните: аферентен синтез, приемане на решение, акцептор на резултат от действието, програма за действие, обратна аферентация на резултата от извършеното действие.

Аферентният синтез има четири решаващи компонента: 1) доминираща за даден момент мотивационна възбуда; 2) обстановъчна аферентация; 3) съответствуваща за даден момент пускова аферентация и 4) памет.

Теорията на П. К. Анохин е в областта на физиологията на висшата нервна дейност и засяга физиологическите механизми на произволното действие. Психичното отношение на нервно-физиологичните механизми на дейност встъпва като тяхно системно качество. Мотивацията като функционална система, орган на личността, се формира в нейната дейност.

Само по аналогия с теорията за функционалните системи на Анохин не можем да изясним и докажем функционалния характер на мотивацията. За това са необходими: 1) научно-теоретически анализ и 2) проверка чрез данните на експеримента.

Теорията на Анохин може да послужи като отправна точка за един аспект на функционален анализ на мотивацията.

Ще направим опит да навлезем в един теоретичен анализ.

¹ П. К. Анохин, Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. Вж. Сб. Принципы системной организации функций. Изд. Наука, М., 1973, с. 28.

² П. К. Анохин, Цит. съч., с. 58.

³ П. К. Анохин, Цит. съч., с. 24.

Теоретичните изследвания показват¹, че мотивацията освен от външните условия и обстоятелства, при които противача, изискването на обществото, зависи от вътрешната психична структура на личността. Тук в същност не става дума за някаква равнозначна, двойна детерминация. Външното се пречупва чрез вътрешното. Изискванията на обществото са станали вътрешни норми на личността. Но това не значи, че не възникват противоречия и конфликти между външната и вътрешната детерминация. За да предизвикат дейност, външните фактори трябва да прераснат във вътрешни. По общо правило външното, за да предизвика дейност, трябва да се пречупи чрез вътрешното. Следователно мотивацията е свързана с вътрешния психичен живот и структура на личността, преди всичко с нейните потребности и системата на възприетите от нея ценности.

Мотивацията е орган на психичната структура на личността. Тя е нейно индивидуално субективно проявление. Мотивацията не винаги зависи от харектера на нейния обект. Дали даден дразнител ще предизвика реакция на личността не зависи само от неговите качества, а и от състоянието, готовността, нагласата на личността. Силата на дразненето не зависи само от природата на дразнителя, а и от чувствителността на личността. Тук преди всичко решаваща роля имат не външните, природни свойства на дразнителя, а отношението, в което той се оказва с психичната структура на личността. Затова и мотивационното отношение на личността е най-сложно обусловено и в най-голяма степен зависи и от нейната психична структура.

Свойствата на даден предмет, обект на мотивацията, и как те ще въздействуват върху личността зависят в какво отношение ще се окажат спрямо личността. Тяхното значение и роля се определят от мястото им в мотивацията като функционална система, като компонент в тази система. В един случай личността може да се окаже нереактивна по отношение на техни качества, в друг случай дори да се противопостави на тяхното въздействие, в трети — да се покаже с много по-висока реактивност, отколкото предполагат природните качества на даден предмет.

В този случай ние определено можем да кажем, че мотивацията като функционална система зависи не само от външните фактори, но и от вътрешнопсихични и доколкото мотивацията е вътрешно проявление, и то на цялостната личност, то нейният характер като функционална система се определя от психичната структура. Тя е орган на психичната структура с определено предназначение.

Следователно системообразуващият фактор тук е не полезният ефект, както това приема Анохин, а въздействието на външната система, пречупено чрез психичната структура. Първата, външната, формира вътрешната психична структура.

Психичната структура трябва обезательно да съответствува на външната структура, иначе постъпките, действията на хората, губят своя адекватен по отношение на външните условия характер.

Полезният ефект играе ролята на основен подкрепител на целенасоченото действие в саморегулацията на действието. Той свидетелства, че действието е целесъобразно и адекватно по отношение както на външните условия, така и на вътрешната структура и първоначалната мотивация.

Мотивацията не може да се сведе към онова, което подбужда човека към дейност. Тя е специфично, психично, системно отношение към действителността, определя личностния смисъл на обекта, ситуацията за личността. Мотивацията

¹ А. Петков, Психо-мотивационно съдържание на човешката дейност, Изд. БАН, С., 1980 г.

е отношение на личността към собствената дейност, нейните цели и смисъл за личността. Тя е динамично състояние на цялостната личност, защото трябва да се създаде определена нагласа на дейност на цялата личност, и то не каква да е, а за определена дейност. Това значи да се подтискат едни импулси — желания, цели и пр. и да се даде тласък на други, да се създаде определена архитектоника на съзнанието, годно да осъществи и регулира определена дейност, да обедини различни динамични състояния в готовност за действия. В мотивационния процес взема участие почти цялото съзнание на човека.

Мотивацията е този фактор, който от множеството психични компоненти на съзнанието организира във функционална система в определени от психичната структура рамки онези психични компоненти, които водят до постигането на целта.

Разбирането на мотивацията като функционална система насочва към нейния структурен анализ на възловите ѝ компоненти, тяхното отношение в общата система мотивации. Могат да се посочат такива възлови компоненти като: а) емоционален компонент, б) научно-познавателен и в) нравствено-оценъчен компонент.

Емоционалният компонент се отнася към подбудителната страна на дейността. Това е първата и най-необходима предпоставка за дейност. Без нея няма дейност.

Изборът на цел на действието предполага познаване на обстоятелствата, предвиждане на резултата от действието съобразно обективните условия, съпоставени с вътрешните подбуди. След това следва съпоставяне на резултата от постъпките с изискванията на обществената система от ценности и моралното съзнание на личността.

Като компонент на мотивационния процес влизат множество съставки с различна степен на значение: потребностите (биологични, морални, познавателни), интересите, наклонностите, убежденията, идеалите, принципите, претенциите, самооценката и др. Това е вече въпрос на специално изследване чрез системния подход на тяхното място и значение като компоненти в цялостната система в отношението помежду си в системата и в отношението към цялата система на мотивация.

ОБОЩЕНИЕ

Прилагането на системния анализ и принципа на функционалните системи разкриват нови аспекти в изследването на мотивацията преди всичко като процес и нейната връзка с цялостната личност:

а) като проявление на цялостната личност, по-конкретно на нейната психична структура.

б) като определено динамично състояние на личността, включващо и установка за действие.

в) мотивацията като функционална система, орган на психичната структура на личността, включваща редица психични компоненти, които трябва да станат обект на специално изследване, тяхното взаимоотношение и взаимодействие в системата като функционално структурно цяло.

г) в генезиса на психичното и развитието на психиката в съзнанието на човека.

д) във формирането на личността.

MOTIVATION AND ADAPTATION OF PERSONALITY

A. Petkov

Human activity and its motivation explain one of the mechanisms of adaptation of personality to its environment. Motivation reveals an aspect of the specific relationship between man as a system having his psychic structure and the system of environment.

Man as an integral part of the whole system of the real world reveals his qualities and adapts himself to the whole system by means of his activity and the motives of this actirity.

The place of the motives in the phylogenetic development of the psychic is considered in the paper as well as the formation of the psychic structure of personality in the ontogenesis.

БЪЛГАРСКА АДАПТАЦИЯ НА ЛИЧНОСТНИЯ ВЪПРОСНИК НА Х. АЙЗЕНК

И. ПАСПАЛАНОВ, Д. ЩЕТИНСКИ, С. Б. АЙЗЕНК*

ВЪВЕДЕНИЕ

Адаптацията и стандартизацията на въпросника на Х. Айзенк (H. J. Eysenck) са извършени върху неговия последен вариант, публикуван през 1975 г. (Eysenck & Eysenck, 1975) и известен под наименованието Eysenck Personality Questionnaire (E. P. Q.). Той представлява доразвитие на серия предишни въпросници, първият от които носи наименованието Maudsley Medical Questionnaire (M. M. Q.) и е публикуван през 1952 г. (Eysenck, 1952). M. M. Q. съдържа 40 въпроса, предназначени за измерване на параметъра „невротизъм“ (или „емоционалност“).

Вторият вариант, наречен Maudsley Personality Inventory (M. P. I.), включва вече две скали — едната за невротизъм, втората за параметъра „екстраверсия — интраверсия“ (Eysenck, 1959). Третата модификация на въпросника, разработена съвместно със S. B. Eysenck (Eysenck & Eysenck, 1964) е най-популярна, включително и в България. Тя има две еквивалентни форми (А и Б) с по 57 въпроса; добавена е скала за „лъжа“ (регистриране на симулация при отговарянето); формулировките на въпросите са на по-опростен език, включително използване на всекидневни и жargonни изрази. Във въпросника Е. Р. И. (съкратеното название на Eysenck Personality Inventory) са направени подобрения от от психометрична гледна точка: основните дименсии „nevrotizъм“ и „екстраверсия — интраверсия“ са вече напълно независими (докато в М. Р. И. между тях има слаба корелация); постигната е по-висока консистентна надеждност на скалите.

Последният, стандартизиран за българската популация вариант, запазва тези предимства на Е. Р. И., като заедно с това въвежда нова дименсия, наречена „психотизъм“. Скалата „лъжа“ е увеличена от 9 на 21 въпроса. Е. Р. Q. е разработен в два варианта: за възрастни (16—70 г.) и за деца (7—15 г.). Въпросникът е стандартизиран в много страни на света.

* Д-р С. Б. Айзенк (Sybil B. Eysenck) е главен преподавател по психология в Института по психиатрия към Лондонския университет. Авторите изказват благодарност на проф. Х. Айзенк за консултациите по време на изследването (Б. а.).

Понастоящем в България се използват успоредно формите Е. Р. I. и М. Р. I. в различни версии на български език. Не са публикувани данни за тяхната културна адаптация и психометричните им показатели. Нашата цел е да създадем подходящ за българските условия адаптиран вариант на Е. Р. Q., който запазва факторната структура на оригиналния въпросник, включва само надеждни признания и отговаря на основните психометрични изисквания към личностните въпросници.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИМЕНСИИТЕ, ЗАЛОЖЕНИ В Е. Р. Q.

След продължителни изследвания, в които използва факторния анализ, Х. Айзенк обосновава два основни фактора: емоционална стабилност — лабилност (наречен обобщено „невротизъм“) и екстраверсия — интраверсия. Тези две характеристики на личността са ясно подчертани в класическите концепции за темперамента (Галенус, И. Кант, В. Вунд), макар че се означават с различни термини. В съвременните факторни изследвания се потвърждава наличието на тези два фактора, наричани още „генерализирани черти“ (Cattell, 1957; Guilford, 1959 и др.). Емоционалната лабилност — стабилност и екстраверсията се обосновават и като основни свойства на темперамента в съвременните концепции (Срв. Небылицын, 1977; Мерлин, 1964 и др.). Според Х. Айзенк тези измерения на личността могат да бъдат схематично представени чрез две оси, пресичащи се под прав ъгъл, като четирите сектора, образувани при пресичането, включват основните психологически характеристики на четирите класически типа темперамент (фиг. 1).

По-долу представяме кратки психологически описание на индивидите, които могат да бъдат отнесени към полярните области на континума, очертан от двете дименсии (По Eysenck & Eysenck, 1975).

Типичният екстраверт е социабилен, обича събириания и шумни компании, нуждае се от хора, на които да говори; не е склонен да чете или да учи сам. Той се нуждае от възбуда и стимулации (може да бъде наречен „търсач на усещания“), обича промените, склонен е да поема риск и да се излага на критика. Екстравертът често действува под влияние на момента, бързо взема решения, без много обмисляне винаги има „готов отговор“ и общо взето е импултивна личност. Той обича „солените“ шеги, смеха и веселбата, говорчив е, гледа оптимистично на нещата. Предпочита да действува, да „движи нещата“ и като цяло е жив, жизнерадостен и активен. Бързо се ядосва, проявява склонност към агресивност; общо взето, неговите чувства не са под здрав контрол и той не винаги е надеждна в поведението си личност.

Типичният интраверт е тих, затворен, интроспективен (склонен към само наблюдение и самоанализ), предпочита книгите пред контактите с хора. В общуването (особено в компании) е резервиран и дистанциран. Той е склонен предварително да обмисля нещата, верен е на принципа „три пъти мери, веднаж крой“, недоверчив е към импулсите на момента. Не обича възбудата и силните преживявания, приема нещата от всекидневието твърде сериозно и се стреми към порядък. Контролира чувствата си, рядко се държи агресивно и не се ядосва лесно. Надежден в поведението си, дълго може да се концентрира върху едно нещо.

* Тук се представя стандартизирането на въпросника за възрастни. Детският вариант на Е. Р. Q. е в процес на адаптация (Б. а.).

Емоционално лабилните индивиди са неспокойни, тревожни, хора „на настроение“; често са потиснати и склонни към депресивни изживявания. Те са извънредно емоционални и впечатлителни, силно реагират на всякакви стимули и трудно се възвръщат към спокойно състояние след някакво преживяване. Имат нарушения в съня и страдат от различни психосоматични разстройства,

Фиг. 1. Взаимовръзка на параметрите екстраверсия и невротизъм с класическите типове темперамент (по Eysenck and Eysenck, 1975)

Имат затруднения в адаптацията — често реагират неадекватно, предразположени са към стрес.

Емоционално стабилните индивиди имат по-високи прагове на емоционално реагиране, бързо възвръщат изходното си състояние след емоционална възбуда. Те са обикновено спокойни, уравновесени, имат добър самоконтрол и не се поддават на тревога. Имат като цяло по-добри възможности за адаптация, особено в стрес.

Лицата с високи показатели по скалата за психотизъм се характеризират като егоцентрични, самотници, склонни към агресивност и враждебност; те проявяват емоционална студенина, липсва им емпатия (нечувствителни са към емоционалните състояния на другите хора); могат да проявяват агресия дори към хората, които обичат. Те са импулсивни, проявяват влечење към странни и необик-

новени неща, пренебрегват опасностите; често демонстрират оригиналност и креативност, неконвенционалност.

Допуска се, че докато лицата с високи показатели по невротизъм са предразположени към развитие на невроза при определени условия, лицата с високи показатели по психотизъм имат личностни предразположености към развитие на психотични аномалности.

Показателите по скалата „лъжа“ първоначално са разглеждани като признак за симулация, но в последните години тази скала се приема като обособена личностна дименсия, изразяваща някакъв вътрешен интерес, независимо от симулацията. Високите показатели по тази скала в такъв смисъл изразяват тенденция към социална желателност, фактор, който има най-голямо значение в междукультурните сравнения по въпросника.

Експерименталната валидизация на обособените черти и най-вече на невротизма и екстраверсията се осъществява от Eysenck в контекста на теориите на И. П. Павлов и В. Д. Небилицин за основните свойства на нервната система и функционалните характеристики на мозъчната дейност.

ОБЕКТ И ПРОЦЕДУРА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изискването за стандартизацията на E. P. Q. е да се изследват по 500 мъже и жени във възрастовия диапазон 16—70 г. В България са тестиирани 520 мъже и 518 жени, представители на различни социални и професионални категории.

Използван е въпросникът E. P. Q. със 101 айтема, от които 90 са ключови, а 11 са включени като резерв. Въпросникът е преведен на български език от 6 специалисти, 4 от които са психологи. При експертното оценяване на езиковата адаптация се използваха и преводи от немската, френската и испанская стандартизации на E. P. Q.* Полученият български вариант е преведен на английски от друг специалист по английска филология, след което обратният превод бе одобрен от X. Айзенк.

Обработката на данните е направена по същата програма, с която са анализирани данните на англайската популация: корелациите са факторизирани по метода на главните компоненти; извършена е ротация по „Варимакс“ и след това наклонена ротация по „Промакс“, като за целите на ротацията се вземат само първите четири фактора.**

РЕЗУЛТАТИ

Най-напред се извършва факторно сравнение по метода, описан от Eysenck & Eysenck (1969). Резултатите, представени в табл. I, показват, че факторната структура е идентична в различните изследвани групи на англайската и българската популация и това позволява извършване на стандартизацията.

На следващия етап анализираме факторните тегла, които отделните айтеми получават в групата на мъжете и на жените. Въпреки че факторното сравнение разкри идентична факторна структура, някои айтеми се оказаха неподходящи за българската популация. Необходимо е те да бъдат сменени преди да се изчислят коефициентите на консистентна надеждност на четирите скали.

* Авторите изказват благодарност на Л. Енева, М. Дилова, Е. Паспаланова, К. Петкова, Ж. Георгиева, Р. Делчева, Т. Стоицова и Ч. Кискинов за участието в експертното оценяване на българския превод на въпросника (Б. а.).

** Машинната обработка е направена във Vogelback Computing Center, Northwestern University по програмата „SPSS“ (Statistical Package for the Social Sciences, Version 7.0) June 1977 — ULCC NOS/BE 1.3 (L508) Version (August 1980) (Б. а.).

Таблица 1

Кофициенти на факторно сравнение на психотизъм (П), екстраверсия (Е), невротизъм (Н) и лъжа (Л) при различните сравнявани групи

Групи за сравняване	П	Е	Н	Л
Мъже (България) — мъже (Англия)	.993	.999	.998	.985
Жени (България) — жени (Англия)	.979	.992	.995	.986
Мъже (България) — жени (България)	.995	.994	.997	.975

Табл. 2 показва, че скалата за невротизъм (Н) е най-точна за измерване на този параметър в българската популация. От нея трябва да отпадне само 1 айтем (№ 72 — „Тревожи ли Ви това как изглеждате“. Той има тегло само .19 при жените, а получава тегла — .21 и — .29 в скалата за „лъжа“, което дава основание да смятаме, че тук са повлияли някои съображения за социална желателност. Той може да бъде заменен с айтем № 48 („Изпитвате ли от време на време самосъжаление“), който получава добри тегла във фактора Н. Скалата за невротизъм запазва своята дължина.

Таблица 2

Факторни тегла на айтемите от скалата за невротизъм (Н) в четирите скали на Е. Р. Q.*
Мъже: n = 520 Жени: n = 518

Н	П	Е	Н	Л	П	Е	Н	Л
3	.08	.15	.49	-.10	.07	.14	.50	-.22
7	.07	-.05	.46	-.16	-.05	-.03	.48	-.21
12	-.31	.03	.51	.01	-.13	-.07	.46	.07
16	.02	.03	.57	-.08	-.03	.15	.58	-.09
20	-.31	-.04	.56	-.08	-.28	-.05	.40	-.11
24	.17	-.02	.49	-.05	.06	.08	.58	-.08
28	-.10	.03	.53	.07	-.01	-.04	.44	-.04
32	.02	.04	.54	-.02	.04	.14	.59	.07
36	-.06	-.01	.60	-.07	-.05	-.09	.54	-.13
40	-.19	.06	.44	.05	.00	-.01	.40	.23
44	-.12	-.07	.50	.13	-.26	.04	.47	.04
52	-.16	.04	.29	.02	.03	.02	.29	.18
60	.12	-.11	.22	.22	.25	.02	.35	.23
64	.11	-.08	.44	.02	.06	-.14	.45	-.02
68	.25	-.15	.38	.10	.16	-.03	.52	.09
72	-.18	.13	.36	-.21	-.07	-.07	.19	-.29
75	.18	-.06	.23	.03	.16	-.07	.31	-.04
79	-.26	-.23	.46	.04	-.26	-.11	.46	.08
82	.14	.00	.50	.08	.06	.03	.57	.11
86	.05	-.13	.42	-.07	.09	-.13	.47	.04
89	.04	-.16	.44	-.09	-.06	-.04	.35	-.10
94	.16	.11	.27	-.13	-.14	.05	.34	-.27
98	.04	-.03	.46	-.05	-.09	.02	.45	-.15
48	-.06	-.08	.45	-.12	-.01	.14	.48	-.01

* Номерата на айтемите, които трябва да отпаднат, са подчертани; под линията се вписват айтеми, като се добавят към скалата.

* В таблиците е отразена номерацията в английския въпросник (Вж. приложението).

Таблица 3

Факторни тегла на айтемите от скалата за Екстраверсия (Е) в четирите скали на E. P. Q.

Мъже: n = 530

Жени: n = 518

E	P	E	H	L	P	E	H	L
1	-.06	.31	-.09	.05	-.01	.25	-.03	.01
5	-.07	.56	.17	-.10	.03	.58	.09	.01
10	-.10	.56	-.04	.06	.01	.61	-.14	.09
15	-.09	.53	-.14	-.12	-.16	.54	-.11	-.16
18	-.12	.48	-.16	-.13	-.23	.39	-.02	-.13
-22	-.13	-.37	-.01	-.10	-.15	-.44	-.03	-.03
26	-.02	.52	-.05	-.02	-.13	.38	-.04	-.11
-30	-.04	-.36	.17	-.01	-.01	-.25	.15	.10
34	-.04	.49	-.06	.12	-.12	.53	.01	.13
38	.41	.20	-.13	.05	.35	.27	-.17	-.16
42	.04	.55	.04	.03	.13	.48	.08	.11
-46	.03	-.52	.08	.15	-.04	-.55	.10	.09
50	.15	.62	.17	.17	.12	.65	.03	.17
54	-.17	.41	-.01	-.19	-.10	.43	.02	-.20
58	-.17	.45	-.10	-.17	-.24	.41	-.06	-.04
62	.24	.25	.13	.29	.21	.39	.02	.23
66	.11	.43	.08	.09	.02	.37	.08	.14
70	-.01	.10	.22	-.04	-.09	.04	.20	-.01
77	.03	.62	.07	.10	-.03	.71	.02	.13
92	.10	.46	.03	-.05	-.06	.48	.01	-.21
96	-.07	.55	.09	.04	-.11	.56	-.04	.06
90	.11	.36	.05	-.02	.11	.30	.02	-.06

От скалата за екстраверсия (Е) трябва да отпаднат само 2 айтема (табл. 3). Номер 38 („Мислите ли, че сте от хората, на които много-много „не им пuka“?“), дава обаче добри тегла (.41 и .35) в скалата за психотизъм (П).

Номер 70 изцяло е загубил своите тегла. В скалата за екстраверсия обаче може да се включи айтем 90 („Смятате ли, че живот без опасности ще бъде твърде скучен за Вас?“). Така скалата губи само един айтем.

От скалата за „лъжа“ (Л) трябва да отпаднат 4 айтема — 4, 13, 17 и 80 (табл. 4). Първите три от тях („Приемали ли сте похвала за нещо, за което знаете, че друг е извършил“, „Когато кажете, че ще направите нещо, държите ли на думата си, въпреки че това може да е свързано с много неудобства за Вас“ и „Случвало ли се с да обвинявате някого в нещо, което знаете, че Вие сте извършили“) са получили най-големи тегла в скалата „психотизъм“. Те бяха включени в тази скала доколкото съдържанието им демонстрира и никаква асоциална нагласа. Номер 80 е загубил повечето от своите тегла и може да се предположи, че в тази формулировка не е ясно разбран в българската изводка.

От четирите отпаднали айтеми в скалата „лъжа“ два могат да се компенсират — с № 73 („Винаги ли сте учтив(а) дори и с хора, които са Ви неприятни“) и № 83 („Случвало ли се е да кажете нещо нарочно, за да засегнете някого“). Те показват адекватни тегла в скалата Л и освен това съдържанието им провокира социалната желателност. Така скалата Л остава с 19 айтема.

Както в повечето от междукултурните адаптации на E. P. Q., и тук най-трудна за адаптация се оказа скалата за психотизъм (П). Очевидно тази скала

Таблица 4

Факторни тегла на айтемите от скалата за Лъжа (Л) в четирите скали на Е. Р. С.

Мъже : n = 520

Жени : n = 518

Л	П	Е	Н	Л	П	Е	Н	Л
-4	.27	.04	.08	-.25	.36	-.06	-.02	-.23
-8	.05	.03	.16	-.56	.14	-.03	-.01	-.45
13	-.37	.14	.04	.15	-.32	.09	-.10	.21
-17	.30	.02	.23	-.04	.24	-.05	.09	-.14
21	.21	.06	.01	.41	.24	.22	-.01	.28
-25	.05	.00	-.03	-.50	.11	-.06	-.01	-.37
-29	.30	.01	.03	-.21	.28	-.02	.01	-.33
37	-.11	-.05	.06	.31	.04	-.08	.03	.42
-41	.02	.07	.03	-.34	-.07	-.08	.00	-.35
-49	.06	.13	.12	-.49	.03	.09	-.02	-.40
-53	-.02	.02	.21	-.48	-.06	.10	.15	-.41
-57	.18	.11	.03	-.31	.10	.12	.05	-.40
61	-.16	.15	-.05	.33	-.21	.11	.07	.28
-65	.29	.09	-.03	-.35	.27	.09	-.04	-.24
-69	.19	.12	.08	-.34	.18	.05	.09	-.25
-76	-.24	.06	.06	.29	-.10	.08	-.03	.35
-80	-.10	.17	-.07	-.14	-.23	.17	-.01	-.19
87	-.14	.00	-.08	.46	-.14	.10	-.06	.52
-91	-.09	-.04	-.08	-.51	-.03	-.07	-.01	-.50
-95	-.03	-.13	-.03	-.55	-.09	-.16	.02	-.55
99	-.30	.07	.02	.33	-.19	.13	.04	.35
73	-.12	.04	.02	.30	-.05	.08	-.02	.29
-83	.20	.05	.18	-.36	.14	.19	.19	-.40

най-силно се влияе от социално-культурните различия. Резултатите от факторния анализ (табл. 5) показват, че 7 айтема трябва да отпаднат. От тях два (№ 31 и № 97) получават тегла във фактора „невротизъм“ и следователно не са подходящи. Три други очевидно са повлияни от социално-культурни различия: № 9 („Заключвате ли грижливо жилището си вечер“), № 19 („Смятате ли, че човек трябва да се осигурява срещу евентуални бъдещи затруднения“) и № 74 („Мислите ли, че хората губят твърде много време, за да подсигуряват бъдещето си чрез икономии, спестявания и др.“). Можем да допуснем, че в България осигурявките с далечна цел нямат такава ценност, както в английската популация. Това може да се дължи както на гарантирания жизнен стандарт, така и на не особено силните традиции в областта на застраховането.

Шестте айтема, използвани за заместване на ненадеждните, включват посочените вече три от скалата за „лъжа“ (№№ 4, 13 и 17). Подобно на тях № 38 от скалата за екстраверсия се включва в скалата П. Включва се също № 43 от резервните — „Лесно ли влизате в положението на хората, които споделят с Вас своите грижи“. Той може да бъде приет като признак на емпатията, а както отбелязахме вече лицата с високи показатели по психотизъм демонстрират липса на емпатия. Има и експериментални данни, че емпатията и психотизъмът корелират отрицателно (Eysenck, S. B., 1981).

Към замествателите се включва и № 101 („Неприятно ли Ви беше да попълните този въпросник“, получил тегла .30 при мъжете и .23 при жените. Това под-

Таблица 5

Факторни тегла на айтемите от скàлата за психотизъм (П) в четирите скàли на E. P. Q.

Мъже: n = 520					Жени: n = 518				
П	П	Е	Н	Л	П	Е	Н	Л	
-2	-.29	-.07	-.15	.02	-.23	.03	.03	.25	
-6	-.48	-.02	.22	-.02	-.38	-.05	.14	.00	
-9	-.07	-.03	.09	.20	-.03	.06	.07	.15	
-11	-.41	.07	.21	.04	-.43	.05	.13	.12	
-19	-.12	-.08	.00	-.10	-.04	.00	.07	-.01	
23	.29	-.02	.06	-.09	.26	-.10	.01	-.21	
27	.32	.05	.18	.01	.38	.05	.05	-.18	
31	.17	.10	.30	.11	.09	.20	.31	.09	
35	.31	.05	.10	-.08	.50	.04	-.03	-.02	
-39	-.34	.11	.01	.08	-.46	.09	.08	.02	
47	.33	.04	.10	.05	.22	.05	-.09	-.17	
51	.35	.10	.03	-.16	.17	.19	.00	-.37	
55	.20	-.15	.15	.20	.10	-.07	.31	.19	
-59	-.53	-.03	.18	-.06	-.43	-.03	.16	.01	
-63	-.22	.03	.18	.18	.00	-.08	.13	.39	
-67	-.13	.02	-.06	-.06	-.45	.03	-.03	.06	
71	.26	.01	.20	.09	.29	.04	.29	.09	
74	-.01	.12	.10	.05	-.11	.16	.09	-.04	
-78	-.27	.06	.01	.06	-.33	.04	-.06	-.07	
81	.22	.00	-.03	-.04	.05	.08	.04	-.27	
85	.34	.03	.24	.20	.28	.04	.27	-.02	
88	.24	.12	-.06	-.17	.44	.16	.04	-.08	
93	.26	.14	.22	-.03	.39	.05	.12	-.04	
97	.22	.09	.38	.14	.28	.05	.38	.05	
100	-.25	.06	.27	.15	-.40	.01	.07	-.05	
4	.27	.04	.08	-.25	.36	-.06	-.02	-.23	
-13	-.37	.14	.04	.15	-.32	.09	-.10	.21	
17	.30	.02	.23	-.04	.24	-.05	.09	-.14	
38	.41	.20	-.13	.05	.35	.27	-.17	-.16	
-43	-.35	.19	.04	.07	-.35	.16	.10	.11	
101	.30	-.16	-.04	-.02	.23	-.09	.09	-.01	

крепя гледището, че лицата с високи показатели по психотизъм не са склонни към сътрудничество.

При тези корекции скàлата П става с 24 айтема и като цяло българският вариант на E. P. Q остава с 86 въпроса: 24 за П, 20 за Е, 23 за Н и 19 за Л.

НАДЕЖДНОСТ НА СКАЛТИТЕ

След композирането на скàлите с подходящи за българската популация айтеми бе изчислена консистентната надеждност на всяка скàла („Алфа-кофициент“) за мъжете и жените (табл. 6).

Данните показват напълно задоволителна надеждност за отделните скàли на българската версия на E. P. Q.

Табл. 7 показва изчислените кофициенти на интеркорелация между отделните скàли на E. P. Q.

Групи	П	Е	Н	J1
	.68 .70	.82 .82	.84 .84	.78 .75

българския 1

Таблица 7
Коефициенти на интеркорелация между скалите на E. P. Q. в българския вариант

Групи	П-Е	П-Н	П-Л	Е-Н	Е-Л	Н-Л
Лъже Жени	.06 .10	.19 .07	-.46 -.41	-.19 -.18	-.13 -.06	-.14 -.11

Ниските коефициенти на интеркорелация показват, че и в българската стандартизация отделните скали описват независими дименсии. Изключение прави скалата „психотизъм“, която корелира и при двата пола отрицателно със скалата „лъжа“. Такава връзка би могла да се очаква, а социалната желателност една от чертите на двете скали е установена в редица други стандартизации: във френската коефициентите са съответно $-.35$ и $-.36$ (Eysenck et al., 1979); в югославската са $-.34$ и $-.38$ (Lojk, Eysenck & Eysenck, 1980); в испанската са $-.35$ и $-.37$ (Tarrier, Eysenck & Eysenck, 1978); в нигерийската са $-.37$ и $-.38$ (Eysenck, Adelaia & Eysenck, Seisdedos, 1977). Очевидно скалата за „психотизъм“ се нуждае от по-нататъшно доразвиване и валидизация.

Тест-ретест надеждността в българските условия е изследвана в три интервала между двете тестираания: 1 месец, 6 месеца и 1 година. Табл. 8 показва коефициентите на корелация за отделните скали между първото и второто тестиране.

Коефициентите показват много добра надеждност във времето и потвърждават тезата, че въпросникът регистрира относително устойчиви черти на личността.*

След доказването на надеждността на българската модификация на E. P. Q. бяха изведени норми за българските групи, като се използваха скалите от само

* Българските съавтори на тази статия споделят съвпадащото, че регистрираните с въпросника черти не изчерпват цялостната психологическа структура на личността, а се отнасят само към една от нейните подструктури — тази, която е най-силно обусловена от свойствата на нервната система. Тя бива означавана като „темперамент“ (Мерлин, 1964), „биопсихични свойства“ (Платонов, 1982), „психодинамични свойства“ (Русалов, 1979), „базални свойства“ (Обуховский, 1979). Общото качество на тези свойства е, че те изразяват формата на одинарнични характеристики на психичната саморегулация и поведението. В такъв смисъл адаптираният въпросник не се предлага за регистриране на психологическата структура на личността (И. Паспаланов и Д. Щетински).

Продължение

Формулировка на въпросите

Вариант II	
№	Скала

1. Често ли Ви тревожи чувство за вина? 25. Н
 2. Говорите ли понякога за неща, от които нищо не разбирате? 26. -Л
 3. Предпочитате ли чеченето пред срещите с хора? 27. -Е
 4. Имате ли неприятели, които искат да Ви навредят? * *
 5. Бихте ли казали, че сте нервен човек? 28. Н
 6. Винаги ли искате извинение, когато сте били груб(а)? * *
 7. Имате ли много приятели? 29. Е
 8. Обичате ли да си правите с хората груbi шеги (лоши „номера“) 30. П
 9. Които понякога наистина могат да им навредят? 31. Н
 10. Измъчват ли Ви често съмнения и опасения? 32. Л
 11. Като дете винаги ли правехте веднага и без мърморене това, което искаха от Вас? 33. П
 12. Мислите ли, че сте от хората, на които много-много „не им пуш“? 34. -П
 13. Отдавате ли голямо значение на добрите обноски и чистопътността? 35. Н
 14. Тревожите ли се за страшни неща, които могат да се случат? 36. -Л
 15. Случвало ли се е да счупите или загубите чужда вещ? 37. Е
 16. Обикновено Ваша ли е инициативата, когато създавате нови приятелства? 38. -П
 17. Бихте ли казали за себе си, че сте вътрешно напрегнат(а), твърде чувствителен(на)? 39. Н
 18. Хвърляте ли неизвестна хартия на пода, когато няма под ръка кошче за боклук? * *
 19. Обикновено мълчите ли, когато сте сред хора? 40. -Е
 20. Смятате ли, че бракът е нещо отживяло и трябва да се премахне? 41. П
 21. Изпитвате ли от време на време самосъжаление? 42. Н
 22. Хвалите ли се понякога? 43. -Л
 23. Лесно ли можете да оживите някоя скучаеща компания? 44. Е
 24. Дразнят ли Ви шофьори, които карат предпазливо? 45. П
 25. Тревожите ли се за здравето си? 46. Н
 26. Случвало ли се е да кажете нещо лошо или злобно по адрес на някого? 47. -Л
 27. Обичате ли да разказвате шеги и весели истории на своите приятели? 48. Е
 28. Бихте ли казали, че повечето неща от живота са за Вас едини и същи? * *
 29. Случва ли Ви се понякога да се цупите? * *
 30. Случвало ли се е като дете да се държите дръзко с родителите си? 49. -Л
 31. Обичате ли да бъдете сред хора? 50. Е
 32. Безпокойте ли се, ако знаете, че сте допускали грешка в работата си? 51. -П
 33. Страдате ли от безсъние? 52. Н
 34. Винаги ли измивате ръцете си преди ядене? 53. Л
 35. Имате ли почти винаги „готов отговор“, когато разговаряте с хората? 54. Е
 36. Обичате ли да прастигате на срещите си преди урежданото време? * *

Та рания с Е. Р. Q.	
Период 1 месец	
E	H
.91	
.94	.80
	.84
	.8
Период 6 месеца	
.99	
9	.98
	.99
	.96
	.88
Од 1 година	
	.87
	.85
	.80
	.79

Таблица 9
дли на Е. Р. Q.

Възраст	
\bar{X}	S_x
32.62	13.21
33.59	12.65

и те дават
по-високи
могат да
стирите
а им в

Вариант I		Формулировка на въпросите	Вариант II	
Скала	№		№	Скала
H	64.	Често ли се чувствувате отпуснат(а) и уморен(а) без определена причина?	55.	H
-Л	65.	Случвало ли Ви се е да си послужите с измама по време на игра?	56.	-Л
E	66.	Обичате ли да вършите неща, при които трябва да се действува бързо?	57.	E
-П	67.	Добър човек ли е (била) Вашата майка?	58.	-П
H	68.	Често ли имате чувство, че животът е много скучен и сив?	59.	H
-Л	69.	Случвало ли се е да използвате някого за своите интереси?	60.	-Л
E	70.	Често ли се заемате с повече неща, отколкото времето Ви позволява да извършите?	*	*
P	71.	Има ли хора, които постоянно гледат да Ви отблъгват?	61.	P
H	72.	Тревожи ли Ви това как изглеждате?	*	*
Фон	73.	Винаги ли сте учтив(а), дори и с хора, които са Ви неприятни?	62.	L
P	74.	Мислите ли, че хората губят твърде много време, за да подсигуряват бъдещето си чрез икономии, спестявания и др.?	*	*
H	75.	Искало ли Ви се е понякога да сте мъртъв(а)?	63.	H
L	76.	Бихте ли декларирали всичко на митницата, дори и да сте сигулен (на), че няма да Ви проверяват?	64.	L
E	77.	Можете ли да раздвижите едно събиране (гости, забава и т. н.)?	65.	E
-П	78.	Стараете ли се да не бъдете груб(а) с хората?	66.	-П
H	79.	Дълго ли се притеснявате след някакво смущаващо преживяване?	67.	H
-Л	80.	Настоявали ли сте някога да получите (или направите) това, което искате?	*	*
P	81.	Когато пътувате с влак, често ли пристигате на гарата в последната минута?	68.	P
H	82.	Страдате ли от „нерви“?	69.	H
Фон	83.	Случвало ли се е да кажете нещо нарочно, за да засегнете някого?	70.	-Л
Фон	84.	Неприятно ли Ви е да бъдете в компания, където хората си правят един-друг безобидни шеги?	*	*
P	85.	Лесно ли се развалят приятелствата Ви, без да имате вина за това?	71.	P
H	86.	Често ли се чувствувате самотен (на)?	72.	H
L	87.	Винаги ли делата отговарят на думите Ви?	73.	L
P	88.	Оцичате ли понякога дръзните животните?	74.	P
H	89.	Лесно ли се засягате, когато хората намират недостатъци у Вас или в работата Ви?	75.	H
Фон	90.	Смятате ли, че животът без опасности ще бъде твърде скучен за Вас?	76.	E
-Л	91.	Закъснявали ли сте някога за среща или за работа?	77.	-Л
E	92.	Обичате ли около Вас да има възбуда и голямо оживление?	78.	E
P	93.	Бихте ли искали другите хора да се страхуват от Вас?	79.	P
H	94.	Случва ли Ви се понякога ту да кипите от енергия, ту да сте много отпуснат(а)?	80.	H
-Л	95.	Оставяте ли понякога дневната работа за утре?	81.	-Л
E	96.	Смятат ли Ви другите хора за твърде жив(а), жизнерадостен(на)?	82.	E
P	97.	Мислите ли, че хората често Ви лъжат?	*	*
H	98.	Лесно ли се засягате на някои теми?	83.	H
L	99.	Винаги ли сте готов(а) да признавате грешката, която сте направили?	84.	L
-П	100.	Би ли Ви станало много жално за животно, което е хванато в капан?	85.	-П
Фон	101.	Неприятно ли Ви беше да попълните този въпросник?	86.	P

ИНСТРУКЦИЯ КЪМ ВЪПРОСНИКА

Този въпросник съдържа 86 въпроса, на които се отговаря само с „ДА“ или „НЕ“. Предпочитаният от Вас отговор отбележете със знака „Х“ в листа за отговори. Молим Ви, следете дали номерът, на който отговаряте в листа за отговори, съответствува на номера от въпросника.

ВЪРХУ САМИЯ ВЪПРОСНИК НЕ ОТБЕЛЯЗВАЙТЕ НИЩО!

Тук няма добри или лоши отговори. Работете бързо и не се замисляте дълго върху всеки въпрос.

МОЛИМ ВИ, ВНИМАВАЙТЕ ДА НЕ ПРОПУСНЕТЕ НЯКОЙ ВЪПРОС!

ЛИТЕРАТУРА

1. Мерлин, В. С., Очерк теории темперамента. М., 1964.
2. Небылицын, В. Д. Темперамент. В: Психофизиологические исследования индивидуальных различий. М., 1976.
3. Обуховский, К. Психологическая теория строения и развития личности. В: Психология формирования и развития личности. М., 1981.
4. Платонов, К. К. Система психологии и теория отражения. М., 1982.
5. Русалов, В. М. Биологические основы индивидуально-психологических различий. М., 1979.
6. Cattell, R. B. Personality, motivation structure, and measurement. N. Y., World Book, 1957.
7. Eysenck, H. J. The scientific study of personality. London, 1952.
8. Eysenck, H. J. The manual of the Maudsley Personality Inventory. Univ. of London Press, 1959.
9. Eysenck, H. J. & Eysenck, S. B. The manual of the Eysenck Personality Inventory. Univ. of London Press, 1964.
10. Eysenck, H. J. & Eysenck, S. B. Personality structure and measurement. London, 1969.
11. Eysenck, H. J. & Eysenck, S. B. Manual of the Eysenck Personality Questionnaire (Junior & Adult). Hodder & Stoughton, 1975.
12. Eysenck, H. J., S. B. Eysenck, M., Gauquelin, F. Gauquelin, C. Pascal et D. Pascal. La structure de la personnalité chez des français confrontée à celle des anglais comparaison «cross-culturelle». La Personalité, No 1—2, 1979.
13. Eysenck, S. B. Implausiveness and antisocial behavior in children. Current Psychological Research, 1981, 1 p. 31—37.
14. Eysenck, S. B., O. Adelaja and H. J. Eysenck. A comparative study of personality in nigerian and english subjects. The Journal of Social Psychology, 1977, 102, p. 171—178.
15. Eysenck, S. B. & N. Seisdedos. Un estudio internaciones de la personalidad. Revista de Psicología General y Aplicada, Madrid, 1978.
16. Gulliford, J. P. Personality. N. Y., McGraw-Hill, 1959.
17. Lijk, L. S. B. Eysenck and H. J. Eysenck. National differences in personality: Yugoslavia and England. British Jour. of Psychology, 1979, 70, p. 381—387.
18. Tarrier, N., S. B. Eysenck and H. J. Eysenck. National differences in personality: Brazil and England. Personality and Individual Differences, 1980, 1, p. 164—171.

BULGARIAN ADAPTATION OF EYSENCK PERSONALITY QUESTIONNAIRE

I. Paspalanov, D. Shtetinski, S. B. Eysenck

The adaptation and standardization of Eysenck Personality Questionnaire (E. P. Q.) are performed on the basis of its last version from 1975. 520 men and 518 women at the age range of 16—70 and of various occupational groups are investigated. The results obtained by factor analysis of the data showed that not all items are suitable for the Bulgarian population and some corrections had to be introduced in the four scales: Psychoticism, Extraversion-Neuroticism and Lie. The scales obtained include only reliable items. The psychometric study performed reveals very good indices of the Questionnaire — consistency and test-retest reliability. On the basis of the modified questionnaire including 86 questions norms for the Bulgarian population are worked out. In a Supplement the questions of E. P. Q. are given with numeration in both their Bulgarian and English version, as well as the key of the questionnaire. Short psychological descriptions of the characteristics connected with the four scales are also given in the paper.

Педагогическа и възрастова психология

СТРУКТУРА НА ПОНЯТИЯТА В СЕМАНТИЧНАТА ПАМЕТ НА НОРМАЛНИ ДЕЦА И НА ДЕЦА С УМСТВЕНА НЕДОСТАТЪЧНОСТ.

I. КЛАСИФИКАЦИЯ ПО СМИСЛОВА БЛИЗОСТ

ЕНЧО ГЕРГАНОВ, КАТЕРИНА КАРАДЖОВА

1. ПОСТАНОВКА НА ЗАДАЧАТА

Проблемът за структурата на понятията в семантичната памет на човека е един от централните проблеми в съвременната когнитивна психология. Нещо повече, в продължение на много години този проблем вълнува психологи, които изследват процесите на формиране и развитие на понятията; лингвисти и логици, които изучават семантичните компоненти на думата; психолингвисти, които се опитват да установят как се усвоява и разширява значението на думите при овладяването на езика.

Бъв връзка с ролята на думите за формирането на понятия в познавателната дейност на човека видният съветски учен А. Р. Лурд пише: „Възниква въпросът по какъв начин може обективно да се установи какви именно връзки, каква система от психологически процеси, стоящи зад думата, преобладават във всеки даден случай през даден етап от развитието на детето или при недоразвити умствени процеси на детето или при една или друга форма на патология на мозъка, водеща до нарушение на познавателните процеси.

Решението на този въпрос има не само основно теоретично, но и изключително важно практическо значение, защото ако сме в състояние обективно да установим каква система от връзки стои зад думата у всеки човек на различна възраст или при различните форми на патология, ще можем да приложим научни методи при диагностика на развитието или на патологията, т. е. ще решим най-важния въпрос за цялата съвременна психология на нормалното и аномалното детство и заедно с това — за психологическия анализ на патологичните състояния. Ако намерим адекватни методи за решаването на този въпрос, психологическата практика ще получи точни методи за анализ на вътрешните особености на познавателната дейност на възрастния човек и за оценка на равнището на умственото развитие на детето“ (Лурд, 1984).

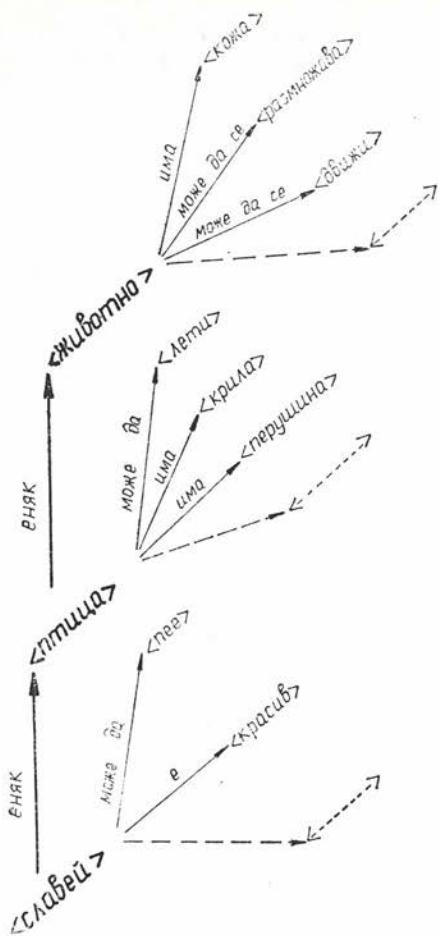
Решаването на тези важни проблеми, отбелязани от Лурд, е възможно само при положение, че разполагаме, от една страна, с добре изградена теория за структурата и организацията на понятията в семантичната памет на човека през различни етапи от неговото познавателно развитие и, от друга страна, с експериментални методики, чрез които могат адекватно да се разкрият тази структура и организация.

Бъв връзка с разглежданите проблеми много подхождаща е възникналата в края на шейсетте и началото на седемдесетте години теория, известна като мрежов модел на семантичната памет (Линдсей и Норман, 1974; Rumelhart, Lindsay a. Norman, 1972; Collins a. Quillian, 1969; Anderson, 1976; Anderson a. Bower, 1973; Kintsch, 1970; Kintsch, 1974 и др.).

В този модел понятията се разглеждат като възли в семантичната памет, между които съществуват 3 вида връзки:

- a) за класова принадлежност (връзка „е някакъв“ — „еняк“);
- б) за свойство (връзка „може“, „има“, „е“);
- в) за пример (връзка „еняк“ в обратна посока).

Нека да разгледаме част от семантичната памет, в която се пазят понятия за животни (фиг. 1).

Понятието „славей“ е свързано с понятието „птица“ чрез връзка за класова принадлежност, а с понятиета „пее“ и „красив“ — чрез връзки за свойство. Понятието „птица“ от своя страна е свързано чрез връзка за класова принадлежност с понятието „животно“ и чрез връзка за свойство с понятието „лети“, „криле“ и др.

Отношението „класова принадлежност“ е двуместно. За да се разбере кое от двете понятия включва другото, връзката има посока — от „славей“ към „птица“ (славеят принадлежи към класа на птиците, а не обратно); от „птица“ към „животно“ (птицата принадлежи към класа на животните) и т. н. Когато преходът между два съседни възела е в посока, обратна на връзката

Фиг. 1. Част от семантичната памет, където се пазят понятия за животни (по модела на Линдсей и Норман (1974)

за класова принадлежност, тя се интерпретира като връзка за пример. В нашия случай славеят е пример за птица.

Моделът отчита юрархичната организация на понятийната система, която се получава като резултат от действието на принципа за икономията в познавателната дейност. Този принцип се състои в следното. При преработката и съхраняването на познавателна информация ония свойства, които са общи за всички обекти от даден клас, се отнасят към неговия понятиен възел, а не към всеки възел на конкретните му представители.

В нашия пример свойствата на всички птици („лети“, „криле“, „перушина“ и т. н.) се намират при възела „птица“, а не се повтарят при възлите на всяка конкретна птица. Свойствата, които са общи за всички животни, пък се отнасят

към понятийния възел „животно“. Ако системата трябва да отговори на въпроса дали например славеят има кожа, тя ще провери всички връзки за свойство около понятийния възел „славей“. След като не открие това свойство, ще премине по връзката за класовата принадлежност към стоящия по-високо в иерархията понятиен възел „птица“, ще провери всички връзки за свойство около него и, като не го намери, ще премине през връзката за класова принадлежност към следващия клас в иерархията — „животно“. Тук вече ще го открие и ще вземе решение, че славеят има „кожа“. Както се вижда, моделът отразява аналитико-синтетичната, абстрактиращата и обобщаващата страна в процеса на формиране на понятия. В рамките на представената теория могат да се обяснят много добре различни наблюдавани прояви на познавателната дейност.

Нека да разгледаме някои описани от Лурия (1984) класически процедури за получаване на данни, по които се съди за познавателната дейност на человека. Една от най-разпространените е процедурата за определяне на понятията, според която на человека се задава въпрос от вида „Какво значи X?“. X се замества с различни понятия като „славей“, „роза“, „ябълка“ и др. При отговора на този въпрос човек в същност дава някакво определение на понятието по схемата „Понятието A е понятието B“. Например „Какво е славей? — „Славеят е птица“. Отговорът на въпроса съдържа два понятийни възела и връзка за класова принадлежност. Моделът добре предсказва формата на определението, което човек обикновено дава на едно понятие.

Друг вид проява на познавателната дейност е класификационното поведение (Фрумкина, 1982). Човек без затруднение категоризира по групи множество думи. Анализът на класификационното поведение показва, че в една и съща група попадат понятия, чито възли са отдалечени един от друг чрез минимален брой връзки в иерархичната понятийна структура в семантичната памет. С други думи, колкото по-малък брой връзки отделят два възела, толкова по-често съответните понятия ще се появяват в една и съща група.

Трети вид психична дейност, при която се проявява иерархичната понятийна структура, е асоциативното поведение. Както е известно, ако на човек се подаде дума с инструкцията да съобщи първата друга дума, която му дойде на ум, той веднага решава задачата. Анализът на множество асоциации за една и съща дума показва, че като асоцииации най-често се дават думи-понятия, чито възли отстоят на малък брой връзки от възела на подадената дума-понятие. Например на думата щъркел най-честите асоцииации ще бъдат птица, клюн, дългокрак, шарен, жаба и др.

Иерархичните понятийни структури се проявяват и при активното свободно възпроизвеждане на предварително заучени списъци от думи. Анализът на протоколите от такива опити показва, че думите се възпроизвеждат на групи, при което в една и съща група попадат думи-понятия с голяма смислова близост. Този резултат също се обяснява добре с мрежовите модели на семантичната памет.

Разработени са емпирични процедури за измерване на близостта между всеки две думи-понятия върху основата на наблюдаваните данни, които се получават при разгледаните видове психична дейност. Получените оценки за смислова близост могат да се обработват чрез специални математически методи, които дават възможност да се разкрие иерархичната структура, породила наблюдаваното класификационно или асоциативно поведение, както и паметовата стратегия на человека при свободното възпроизвеждане. Възможността по обективен път да се разкрие тази структура създава големи перспективи за решаването на интересни задачи, за които говори Лурия. Ето някои от тях:

1. Какви йерархични структури се формират през различните периоди от познавателното развитие на човека — инвариантни и варианти структури, изменения, обогатяване и др. С други думи, това е задачата — познавателните структури да се изследват в динамика.

2. Какви йерархични структури за някои понятийни системи се формират при различни културно-исторически условия.

3. Какви йерархични структури се формират през различните възрастови периоди у деца с умствена недостатъчност.

Задачата на нашето изследване е да се разкрие йерархичната структура на думи-понятия, които се срещат много често във всекидневието на човека от най-ранната му възраст, у деца с нормално умствено развитие и у деца с умствена недостатъчност. За решаването на поставената задача проведохме три експериментални изследвания по три независими метода:

- а) метод на класификацията;
- б) метод на свободните асоциации;
- в) метод на свободното активно възпроизвеждане.

В тази статия е описано експерименталното изследване по метода на класификацията.

2. КЛАСИФИКАЦИЯ НА ДУМИ-ПОНЯТИЯ В УСЛОВИЯТА НА СВОБОДЕН ИЗБОР НА КЛАСОВЕ

2.1. Методика

Материал. Като експериментален материал използвахме 16 съществителни, означаващи понятия за кухненски принадлежности (в илица, лъжица, чайник, котлон); цветя (иглица, нарцис, кокиче, синчец); птици (врабче, славей, щъркел, кълвач); плодове (малина, грозе, череша, ябълка). Чрез тях трябваше да се изследва дали децата (нормални и с умствена недостатъчност) извършват класификация в зависимост от видовата и родовата принадлежност на понятията.

Тъй като вербалният материал е един и същ за експерименталните изследвания по другите два метода, думите трябваше да се подберат така, че експериментите да се проведат в условията на строг контрол на параметрите. Известно е, че дължината и конкретността на съществителните са фактори, които влияят съществено върху резултатите от запаметяването (Underwood a. Schulz, 1960). Следователно думите трябва да бъдат с еднакви стойности по тези параметри, защото задачата ни в паметовия експеримент не е да изследваме влиянието на дължината и конкретността върху свободното активно възпроизвеждане, а организационната стратегия на семантичната памет. Ето защо думите, които подбрахме за трите експеримента, са конкретни съществителни с еднаква дължина (6 букви) и добре известни на децата. Те бяха написани на картончета с едър шрифт, за да се четат добре.

Изследвани лица. В експеримента участваха 400 деца, от които 200 бяха със запазен интелект — ученици, посещаващи масовото училище, и 200 — ученици с диагноза олигофрения в степен лека дебилност, обучаващи се в помощното училище. Сто от децата във всяка група бяха в IV клас и сто в VI

клас. При провеждането на такива експерименти от голямо значение за крайния резултат е формирането на хомогени групи. Във връзка с това се налага да направим едно уточняване. Повечето от учениците, обучаващи се в помощното училище, първоначално са посещавали масовото (в първи и втори клас), където са регистрирани като неуспяващи. След едно-двегодишен престой в него те са освидетелствувани от специална медико-педагогическа комисия и са насочени към помощното училище. Така че календарната им възраст е с едва-две години по-голяма в сравнение с календарната възраст на децата с нормален интелект от същия клас. С други думи, децата от IV клас в масовото училище са на възраст 10—11 г.; VI клас — 12—13 г.; IV клас в помощното училище — 12—13 г. и VI клас в помощното училище — 14—15 г.

Процедура. Експериментът с нормални деца проведохме на групи от 3 до 5 изследвани лица (по-нататък И. Л.). Поставената класификационна задача И. Л. извършваха самостоятелно, тъй като бяха разположени на разстояние, което изключваше взаимни влияния.

Децата с умствена недостатъчност бяха изследвани индивидуално, с цел да се осъществи по-голям контакт с тях и да се контролира изпълнението на инструкцията. В началото на експеримента давахме следната инструкция на И. Л.:

„Пред вас има картончета с написани думи. Прочетете внимателно думите. Подредете ги по групи така, че в една и съща група да попадат думи, които според вас са сходни по смисъл, т. е. означават близки неща.“

Нормалните деца схващаха бързо инструкцията и не се нуждаеха от допълнителни разяснения. При децата с умствена недостатъчност инструкцията трябваше да бъде повторена и разяснена.

2.2. Резултати

2.2.1. Сводка на експерименталните данни в матрици за смислова близост.

Таблица 1

Част от първичните данни за класификация на 16 понятия

И. Л.	Класове, получени като резултат от решаването на класификационната задача
Четвърти клас масово училище	
А. В. (вилица, лъжица, чайник, котлон) (врабче, къlvач, славей, щъркел) (иглица, нарцис, кокиче, синчец) (малина, грозде, ябълка, череша)	
Г. Д.	(вилица, лъжица, чайник, котлон) (врабче, славей, щъркел, къlvач) (малина, грозде, череша, ябълка, иглица, нарцис, кокиче, синчец)
И. П.	(вилица, лъжица) (чайник, котлон) (врабче, славей, щъркел, къlvач) (иглица, кокиче, синчец) (нарцис, малина, грозде, череша, ябълка)
В. В.	(врабче, щъркел) (вилица, лъжица) (чайник, котлон) (славей, къlvач) (иглица, нарцис, кокиче, синчец) (малина, грозде, череша, ябълка)
Четвърти клас помощно училище	
А. Г.	(вилица, лъжица, чайник, котлон) (иглица, нарцис, синчец, кокиче) (врабче, славей, щъркел, къlvач) (малина, грозде, череша, ябълка)
Б. В.	(врабче, славей) (иглица, синчец) (къlvач, щъркел) (малина, грозде) (череша, ябълка) (нарцис, кокиче) (вилица, лъжица) (чайник, котлон)
Р. Л.	(вилица, котлон, нарцис, синчец, кокиче, врабче, къlvач, череша) (лъжица, чайник, иглица, славей, щъркел, малина, грозде, ябълка)
И. К.	(вилица, лъжица) (чайник, котлон) (иглица, нарцис, синчец, кокиче) (врабче, славей, щъркел, къlvач) (малина, грозде, череша, ябълка)

В табл. 1 са показани част от първичните данни, получени при решаването на класификационната задача от ученици в масовото и в помощното училище. Върху основата на класификацията, извършена от И. Л., и като използвахме алгоритъма на Милър (Miller, 1971), изчислихме смисловото сходство между всеки две думи от експерименталния вербален материал.

В основата на споменатия алгоритъм лежи идеята, че колкото по-често две думи се появяват в една и съща група, толкова те са по-близки по смисъл. Нека да разгледаме първата група на първото И. Л. (А. В. от IV клас в масовото училище) — първия ред в табл. 1. Тя е в и ли ц а, л ъ ж и ц а, ч ай ник, к о т л о н. В клетката за „вилица-лъжица“ на таблицата за смислова близост ще поставим една точка (т. е. двете думи са се появили веднъж заедно в една и съща група). По 1 точка ще поставим и в клетките за „вилица-чайник“, „вилица-котлон“, „лъжица-чайник“, „лъжица-котлон“, „чайник-котлон“. Броят на двойките, за които се поставя по 1 точка, зависи от броя на думите в групата. Ако в групата има n думи, броят на различните двойки е $\frac{n(n-1)}{2}$. В горния пример $n=4$, а броят на различните двойки е $\frac{4 \cdot 3}{2} = 6$, т. е. в 6 клетки на таблицата за смислова близост ще поставим по 1 точка.

По аналогичен начин се обработват всички групи, получени от всички деца в интересуващата ни извадка. Като резултат от тази обработка в едни клетки ще има повече единици, а в други по-малко. Единиците във всяка клетка се събират и получената сума се разглежда като числова оценка на смисловата близост между съответните думи. Матриците на смислова близост са симетрични, т. е. сумата в клетка IJ е равна на сумата в клетка JI. Например оценката на смислова близост между лъжица и вилица за четвъртокласниците в помощното училище е 60, независимо дали ще вземем клетката „лъжица-вилица“ или клетката „вилица-лъжица“. Следователно триъгълната матрица под или над главния диагонал дава еднозначна информация за смисловата близост между всеки две думи. За да направим икономия на място, в една таблица даваме две матрици на смислова близост. В табл. 2 триъгълната матрица под главния диагонал съдържа оценките на смислова близост, получени от класификациите на 100 четвъртокласници в помощното училище, а триъгълната матрица над главния диагонал — оценките на смислова близост, получени от класификациите над 100 четвъртокласници в масовото училище. В табл. 3 под главния диагонал е дадена матрицата на смислово сходство за същите двойки думи, получена по класификационните данни на 100 шестокласници в помощното училище, а над главния диагонал — аналогичната матрица за 100 шестокласници в масовото училище.

Цифрите от 1 до 16, с които са означени редовете и колоните на табл. 2 и 3, са кодове на шестнайсетте думи, а именно: в и ли ц а — 1; л ъ ж и ц а — 2; ч ай ник — 3; к о т л о н — 4; и г л и к а — 5; на р ц и с — 6; к о к и ч е — 7; с и н ч е ц — 8; в р а б ч е — 9; сл а в е й — 10; щ ъ р к е л — 11; к ъ л в а ч — 12; м а л и н а — 13; г р о з д е — 14; ч е р е ш а — 15; я б ъ л к а — 16.

Числовите данни в табл. 2 и 3 се четат така. Нека да вземем числото 46, намиращо се в клетката на ред „11“ и колона „9“ в табл. 2: То означава, че 46 пъти думите щ ъ р к е л (код 11) и в р а б ч е (код 9) са поставени в една и съща група от четвъртокласниците в помощното училище (числото 46 се намира в матрицата под диагонала). Числото 14 в клетката на ред 6 и колона 13 означава, че думите на р ц и с (код 6) и м а л и н а (код 13) са поставени 14 пъти в една и съща

Таблица 2

Матрица на симплекса близост за 16 думи-понятия според класификациите на 100 ученици от четвърти клас в помощното училище (триъгълната матрица под главния диагонал) и класификациите на 100 ученици от четвърти клас в масовото училище (триъгълната матрица над главния диагонал)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	98	80	79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
2	60	80	80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
3	31	34	98	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
4	35	35	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
5	10	10	3	5	92	95	95	0	0	2	2	9	8	8	8	10
6	4	3	1	4	50	92	93	1	0	2	3	14	12	12	12	11
7	1	0	6	7	41	45	96	2	1	3	1	8	8	8	8	8
8	7	4	2	4	47	47	45	1	0	2	3	10	8	8	8	9
9	7	4	6	4	5	6	1	1	94	92	90	2	1	2	1	1
10	2	5	1	2	7	4	3	9	53	91	91	2	1	2	1	1
11	3	2	7	1	6	3	8	2	46	45	92	1	0	1	0	0
12	5	1	4	2	4	4	4	7	51	41	53	1	0	0	0	0
13	3	3	3	3	3	7	3	4	0	2	3	2	94	93	94	
14	0	1	4	2	4	4	4	2	0	3	4	1	58	95	95	
15	2	2	4	3	4	5	6	6	2	3	4	3	48	49	49	
16	1	3	3	0	6	2	6	4	2	4	9	3	48	49	65	

Таблица 3

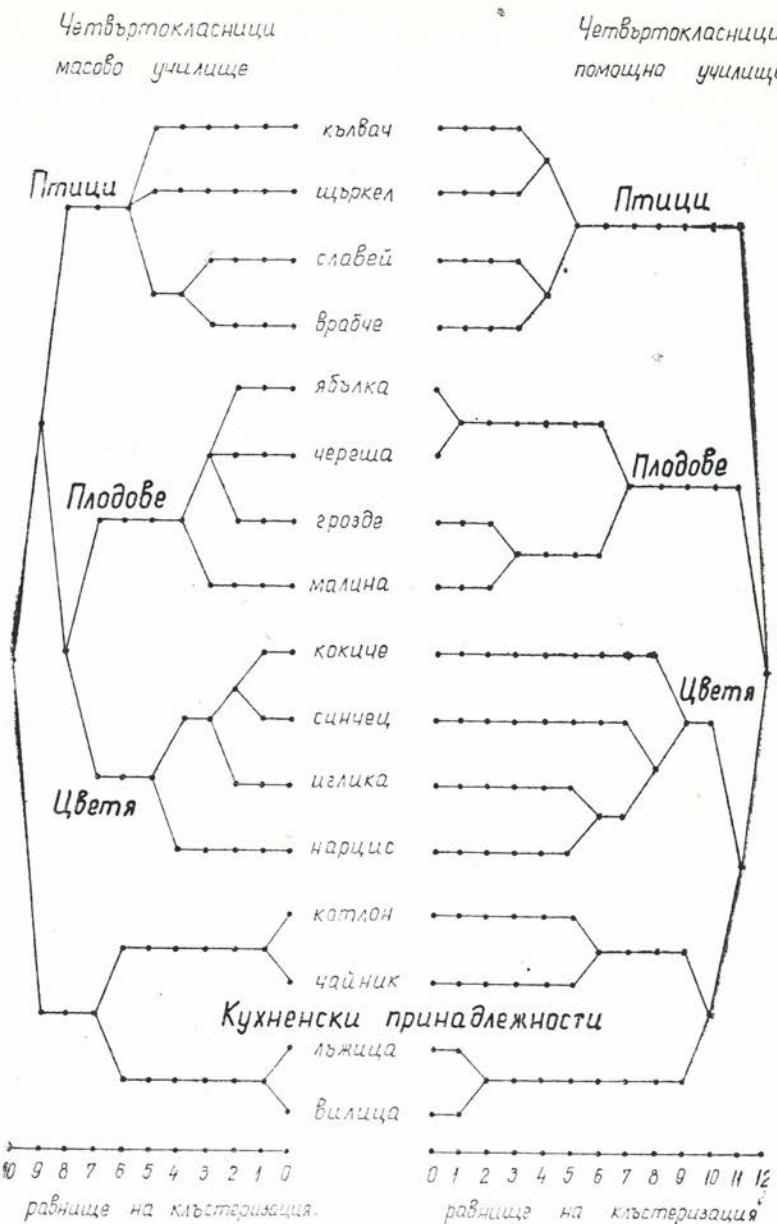
Матрица на симплекса близост за 16 думи-понятия според класификациите на 100 ученици от шести клас в помощното училище (триъгълната матрица под главния диагонал) и класификациите на 100 ученици от шести клас в масовото училище (триъгълната матрица над главния диагонал)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	100	83	83	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	89	83	83	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	73	75	100	1	0	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0
4	74	75	89	1	0	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0
5	0	0	2	1	94	95	97	1	3	2	2	8	7	6	5	
6	0	0	2	1	80	94	95	1	1	3	2	2	10	8	9	8
7	1	2	2	2	76	86	97	1	2	3	2	2	7	6	6	5
8	0	0	2	1	72	75	85	1	2	2	1	6	5	6	5	
9	2	1	0	0	2	0	4	4	97	96	96	1	1	1	1	
10	1	1	0	0	0	4	1	4	85	96	98	1	1	1	1	
11	2	2	0	0	5	2	6	4	68	73	97	2	1	2	2	
12	0	0	0	0	1	2	2	3	72	72	81	2	1	2	2	
13	0	0	0	1	5	6	2	4	0	1	0	1	92	94	93	
14	0	0	1	1	2	4	2	0	0	1	0	0	85	90	93	
15	0	0	1	1	1	3	2	3	0	0	0	0	69	68	96	
16	0	0	0	0	1	4	2	3	0	0	0	0	68	69	85	

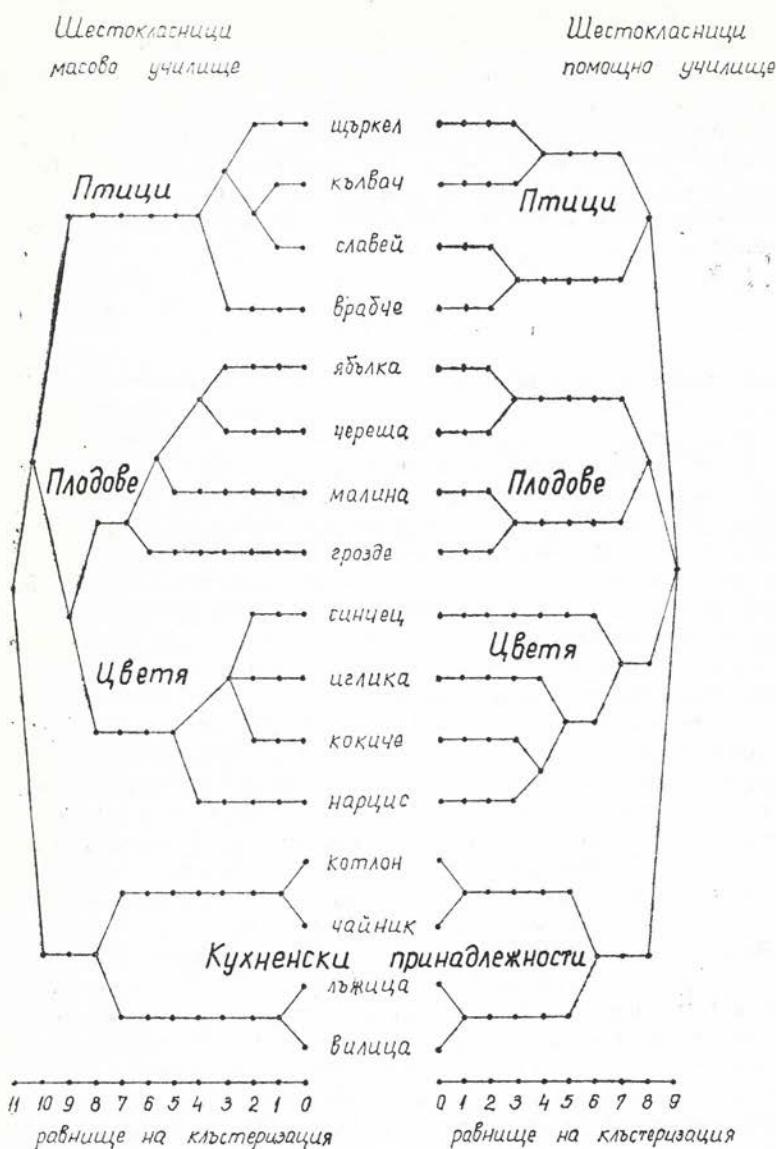
група от четвъртокласниците в масовото училище (числото 14 се намира в триъгълната матрица над главния диагонал).

2.2.2. Йерархичен кълстърен анализ на матриците на симплекса близост.

Матриците на симплекса близост отразяват някаква структура на тестовите

Фиг. 2. Йерархични структури за 16 понятия в семантичната памет на четвъртокласници в масовото училище (лявата дендрограма) и четвъртокласници в помощното училище (дясната дендрограма) (по данните от класификационния експеримент)

Фиг. 3. Йерархични структури за 16 понятия в семантичната памет на шестокласници в масово училище (лявата дендрограма) и шестокласници в помощното училище (дясната дендрограма) (по данните от класификационния експеримент)

думи-понятия в семантичната памет на съответните групи И. Л. Задачата е да се разкрие тази структура, като оценките за смислова близост се обработят чрез обективна математическа процедура. За целта най-подходящ е методът на йерархичния кълстърен анализ, предложен от Джонсън (Johnson, 1967). Чрез него се получават йерархични дървета, които дават нагледна представа за структурата на понятията (Петренко, 1983; Шмелев, 1978; Miller, 1971; Caramazza, Hersh a. Torgerson, 1976; Friendly, 1979; Ornstein a. Corsaie, 1979).

Матриците на смислова близост за четирите групи И. Л. (табл. 2 и табл. 3) бяха обработени чрез метода на йерархичния кълстърен анализ, вариант min, в резултат на което получихме четири йерархични дървета (дендrogramи). На фиг. 2 са представени дендрограмите за четвъртокласниците в масовото училище (лявата дендрограма) и за четвъртокласниците в помощното училище (дясната дендрограма), а на фиг. 3 — йерархичните структури за шестокласниците в масовото училище (лявата дендрограма) и шестокласниците в помощното училище (дясната дендрограма).

3. ОБСЪЖДАНЕ

От получените дендрограми се вижда, че и за четирите групи И. Л. понятийната структура е една и съща по отношение на четири основни разклонения — птици, плодове, цветя и кухненски принадлежности. От дендрограмите се вижда още, че в понятийната структура на децата с нормално умствено развитие (IV и VI клас на масовото училище) съществува ясно разграничаване на живата материя (кухненски принадлежности) от живата (птици, плодове и цветя), докато границата между живата и неживата материя в понятийната структура на децата с умствена недостатъчност (от IV и VI клас на помощното училище) не е така добре очертана — за IV клас на помощното училище класът на цветята и класът на кухненските принадлежности необяснимо влизат в едно разклонение, а за VI клас в помощното училище четирите основни разклонения се обединяват при едно и също равнище на кълстерилизация.

При по-фините разклонения се забелязва, че в семантичната памет на всички деца „котлонът“ и „чайникът“ се отделят в една група, а „льжицата“ и „вилициата“ в друга, което е напълно логично. Наблюдава се и още едно фино логическо деление на понятията вътре в по-крупните класове — плодове от дървета (ябълка, череша) и плодове от храсти (малина, грозде). В последния случай обаче делението е отчетливо при децата с умствена недостатъчност и не съвсем последователно при деца с нормално умствено развитие (IV и VI клас). На пръв поглед изглежда, че децата с умствена недостатъчност имат по-добра структура на понятията. Резултатът обаче може да се дължи на обстоятелството, че децата с умствена недостатъчност не отчитат многозначността на някои думи, като например я бълка, ч е р е ш а и м а л и н а, които означават и плодовете, и съответните растения, за разлика от думата г р о з д е, която означава само плода. Многозначността може би е усвоена по-добре от нормалните деца и затова учениците от VI клас на масовото училище обединяват най-напред ябълката и черешата, които са плодове от дървета. По-късно към тяхната група се присъединява малината, при която плодът и растението носят едно и също название — това е общото за трите плода. Тъкмо поради тази причина те се обособяват в една група. Гроздето, чието растение е лоза, се присъединява към нея по-късно. Оттук можем да направим извода, че обобщенията при децата с нормално психическо развитие (VI клас) са по-абстрактни в сравнение с тези на децата с умствен

на недостатъчност от същия клас и че в процеса на класификационната дейност нормалните деца се опират на по-разширеното значение на думите.

Разбира се, оценките за смислова близост имат вероятностен характер, т. е. ако проведем подобен експеримент с една и съща група втори път в друго време, няма да получим същите числови стойности на смислова близост за съответните двойки думи. Това ще доведе до различия и между йерархичните дървета, построени по данните от двата опита.

Можем да измерим обаче степента на зависимост между числовите стойности от два експеримента, проведени с участието на една и съща група, но в различно време или пък между числовите стойности на две различни групи.

Най-подходяща статистическа оценка на тази зависимост е коефициентът ϕ на рангова корелация по Спирмън. Във връзка с поставената задача трябва да изчислим коефициента r на рангова корелация между оценките за смислова близост на четвъртокласниците в масовото и помощното училище, от една страна, и между оценките на шестокласниците в двета вида училище, от друга.

Стойността на коефициента за първия случай е $\phi=0,43$ ($p<0,001$), а за втория — $\phi=0,77$ ($p<0,001$).

И в двета случая зависимостта между оценките на учениците в масовото и помощното училище е статистически съществена при много високо равнище на значимост. Това пък означава, че можем да разглеждаме като несъществени различия между йерархичните дървета на съответните сравнявани групи.

Съществуват мнения, че при метода на класификацията групировките, направени от И. Л., в основни линии са предопределени от структурата на множеството думи, която експериментаторът е въвел при подбора им (Фрумкина, 1982). Наистина в нашия случай съзнателно бяха подбрани по 4 думи-понятия от четири различни класа. Основателно е възражението, че при решаването на класификационната задача И. Л. са поставени в условия сякаш да разкрият принципа на подбора на думите, а не да черпят информация от йерархичната структура на съответните понятия в семантичната си памет. В нашия експеримент принципът на класификация, лежащ в основата на подбора на вербалния материал, е „разкрил“ от 21% четвъртокласници в помощното училище, 59% шестокласници в помощното училище, 69% четвъртокласници в масовото училище и 76% шестокласници в масовото училище. Тези И. Л. са групирали шестнайсетте думи в четири класа точно според класификационната схема на подбора им. Това не означава обаче, че останалите И. Л. са извършили напълно неправилни групировки. Много от тях класифицират правилно, но групите им съдържат по-малко от четири думи. По методиката на описания тук експеримент И. Л. напълно осъзнават харектара на класификационната задача. Според споменатото по-горе мение те целенасочено търсят каква класификационна схема е използвал експериментаторът при подбора на думите. Както вече показвахме, повечето И. Л. я разкриват. При такъв анализ обаче много слаб би бил изводът, че в основата на матриците за смислова близост, получени по метода на класификацията, лежи йерархичната понятийна структура в семантичната памет. Ако аналогична структура се разкрие при матрици на смислова близост, получени в свободен асоциативен експеримент, където възникването на асоцииции е спонтанен, неосъзнат процес, тогава имаме основание да приемем, че и в класификационното поведение на И. Л. се проявява йерархичната организация на понятията в семантичната памет.

ПИ към учебния материал, към живота и взаимоотношенията в училище и към неучебния материал.

Хипотеза. Основната хипотеза на изследването е: в първи клас е налице предметна диференциация на познавателните интереси.

Операционизация на основните понятия. Ще приемем като изходно следното операционално определение: активност, насочена към придобиване на знания в ситуация, в която отсъствуват външни изисквания за нейното съществуване (външни награди за достигнатия резултат), се обуславя от действието на ПИ.

Върху основата на приетото определение като критерий за предметна диференциация на ПИ могат да служат различията в активността, насочена към усвояване на знания в посочените области на диференциация (в описаната ситуация). По-конкретно, в експеримента като такава характеристика се използва нейната интензивност — критерий за наличието на предметна диференциация на ПИ е различната интензивност, с която субектът се стреми към усвояване на знания от различните области на диференциация.

МЕТОДИКА

Основна парадигма на изследването. Във всяка от експерименталните серии изследваните лица получават лист с напечатан кратък текст. Предварително се назовава съдържанието на текста, след което се поставя задача (откриване и подчертаване на две определени букви¹, чието изпълнение не изиска запознаване със съдържанието му). Инициативното запознаване със съдържанието на текста е критерий за проявен ПИ към него. След основната серия следва проба за възпроизвеждане. Възможностите на децата за непреднамерено запомняне на аналогичен текст се проверяват в контролна серия. Всички инструкции се дават от учителката⁴.

В експеримента се проследяват две независими променливи:

1. Съдържанието на текста — дават се три вида текст, съответстващи на предварително набелязаните области на диференциация ПИ: а) кратка приказка (изследва се ПИ към неучебен материал); б) „писмо“ от учениците от съседното училище за живота в техния клас. Текстовете съдържат нравствени колизии, свързани с типични ситуации на урока и в училище (изследва се ПИ към живота и взаимоотношенията в училище); в) в достъпна форма някои елементарни граматически правила, онагледени с примери (изследва се ПИ към учебен материал).

2. Условията, в които се изпълнява поставената задача. Различават се три режима на дейност: а) „свободен“ режим на дейност — след инструкцията учителката излиза от класната стая. Опитът се прекратява от експериментатора, когато по негово мнение децата са престанали да се занимават с текста; б) „междинен“ режим — след основната инструкция учителката добавя, че децата, които са готови, могат да оставят листчетата си отпред на категрата (след инструкцията учителката излиза). В тези условия се предполага, че възниква конфликт между ПИ (желанието да се прочете текстът) и стремежа за утвърждаване, за получаване на признание сред върстниците; в) трети режим на дейност — провежда се в присъствието на учителката. След основната инструкция тя добавя, че иска да раз-

¹ Със схемата на търсене на буквите — по редове, отляво-надясно и отгоре-надолу — децата се запознават предварително.

⁴ Авторът изказва благодарност на Т. Василева и А. Ранчева, учителки в 138-мо основно училище, София, за оказаното съдействие в провеждането на експеримента.

Бере кои деца най-бързо ще изпълнят задачата, затова тези, които свършат, могат да ѝ предадат листчетата си. В условията на третия режим на дейност се провокира конфликт между ПИ и стремежа да се заслужи похвала (признание) от страна на учителката.

Тъй като в описаните три режима на дейност се съдържат в различна степен условия, ограничаващи проявата на ПИ, проявата им в тези режими на дейност може да се разглежда като три различни равнища на интензивност на ПИ. Дифинираното по този начин понятие „равнище на интензивност на ПИ“ обаче има смисъл само в интраиндивидуалното (но не и интериндивидуалното) сравнение на получените резултати.

Провеждат се всичко 9 основни и 3 контролни серии. Големият брой серии поражда някои специфични проблеми, свързани с вътрешната валидност на експеримента. В случая основен фактор, застрашаващ вътрешната валидност, е ефектът на последователността (влиянието на пробата за възпроизвеждане върху следващата експериментална серия). За да се неутрализира поне частично неговото действие, изискването за възпроизвеждане се дава като допълнителна, а не като основна задача (основната задача е в текста с пропуснатите думи да се открият няколко правописни грешки, „а тези деца, които си спомнят някои от пропуснатите думи, могат да ги напишат“). В отчитането на резултатите се оценява само изпълнението на основната задача. Имайки предвид наред с това и преимуществено ситуативния характер на подбудите през изследваната възраст, според нас вътрешната валидност на експеримента в разглеждания аспект в значителна степен е обезпечена.

Изследването беше проведено в края на първата учебна година (май). Обем на извадката — 68 ученици (един клас шестгодишни първокласници (28 деца) и един клас седемгодишни първокласници (40 деца).¹

За статистическата обработка на материала бяха използвани Q-критерий (Кокрен), Z критерий за зависими извадки (Мак Немар) и критерий χ^2 .

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Резултатите от проведените серии (на равнището на цялата извадка) са представени на табл. 1.

Таблица 1

Количество на изследваните деца, проявили познавателни интереси
в различните режими на дейност

ПИ	Първи режим на дейност	Втори режим на дейност	Трети режим на дейност
Познавателен интерес към неучебен материал	53 (78 %)	20 (41 %)	12 (18 %)
Познавателен интерес към живота и взаимоотношенията в училище	53 (81 %)	30 (44 %)	13 (19 %)
Познавателен интерес към учебен материал	40 (59 %)	21 (31 %)	11 (16 %)

Различията между данните, получени в трите режима на дейност (във всяка една от изследваните области на диференциация) са статистически значими

¹ В настоящата статия различията между двете възрастови групи няма да бъдат предмет на анализ.

($p < 0,01$). Установените различия показват, че трите режима на дейност субективно се диференцират от децата. Този факт може да се интерпретира като потвърждение на предположението, че в тях, заедно с ПИ, се актуализират различни подбуди. Особено внимание заслужава материалът, получен в „междинния“ режим на дейност. Различието в поведението на децата в условията на този и на

Категории на предметна диференциация на познавателните интереси	Равнища на интензивност на познавателния интерес към неучебния материал			Равнища на интензивност на познавателния интерес към живота и взаимоотношенията			Равнища на интензивност на познавателния интерес към учебния материал		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1. Йачезар									
2. Ангел									
3. Стефан									
4. Чавдар									
5. Иван									
6. Милена									
7. Теодор									
8. Любиска									

Фиг. 1. Категории на предметна диференциация на познавателните интереси

останалите режими на дейност експериментално потвърждава хипотезата, че още в първи клас стремежът за утвърждаване и получаване на признание сред връстниците е реално действуваща подбуда. Значението на този извод се определя и от обстоятелството, че стремежът за заеманс място в групата (в колектива) традиционно се разглежда като подбуда, чието действие се отнася към по-късен възрастов етап.

Анализът на получения материал показва също така недостатъчната формираност на ПИ към учебния материал. Една значителна част от децата (31—41%) в условията на експеримента не са проявили ПИ към учебния материал. Върху основата само на тези данни няма достатъчно основания за извода, че у тези първокласници въобще отсъствуват ПИ към учебния материал. Очевидно, дори в „свободния“ режим на дейност се съдържат условия, конкуриращи проявата на ПИ (част от тях са свързани със свободното взаимодействие между участниците по време на експеримента). Показателно е обаче, че в този режим на дейност относителният дял на децата, у които е било фиксирано наличие на ПИ към учеб-

ния материал, е статистически по-нисък както от относителния дял на първокласниците, проявили ПИ към неучебния материал ($p < 0,01$), така и от този на първокласниците, проявили ПИ към живота и взаимоотношенията в училище ($p < 0,01$).

Данните, представени на табл. 1, не дават възможност за проверка на основната хипотеза — наличието на предметна диференциация на ПИ. За нейното потвърждаване е необходимо да се анализират резултатите на равнището на отделния индивид.

Върху основата на получения материал емпирично бяха набелязани следните категории на предметна диференциация на ПИ (примери за всяка от тях са представени на фиг. 1):

- 1) доминиране на ПИ към неучебния материал;
- 2) доминиране на ПИ към живота и взаимоотношенията в училище;
- 3) доминиране на ПИ към учебния материал;
- 4) доминиране на специфичните познавателни интереси, свързани с новата социална позиция; в категорията се обединяват деца с доминираща роля на ПИ към учебния материал и на ПИ към живота и взаимоотношенията в училище (в сравнение с ПИ към неучебния материал);

5) доминиране на ПИ към живота и взаимоотношенията между хората. В категорията се включват деца с доминираща роля на ПИ към неучебния материал и на ПИ към живота и взаимоотношенията в училище (в сравнение с ПИ към учебния материал);

6) тъй като сме затруднени да формулираме с общо название тази категория, ще я представим описателно — тя обединява деца с доминираща роля на ПИ към неучебния и на ПИ към учебния материал (в сравнение с ПИ към живота и взаимоотношенията в училище);

- 7) отсъствие на предметна диференциация на ПИ;

8) отсъствие на предметна диференциация на ПИ на трето равнище на интензивност. В категорията се включват децата, проявили ПИ във всички изследвани области на диференциация, на трето равнище на интензивност. Само условно тя може да се обедини с предишната категория, тъй като в друга експериментална ситуация, съдържаща още по-ограничаващи условия за проявата на ПИ, е възможно да се разкрие тяхната предметна диференциация.

9) отсъствие на ПИ. В категорията се обединяват децата, у които в нито една от експерименталните серии не е било отбелязано наличие на ПИ.

Макар и противоположни по съдържание, последните две категории се обединяват от общ признак: тяхното наличие показва, че за известна част от изследваните деца използваната методика се е оказала неподходяща. От друга страна, относително неголемият брой на тези първокласници (в двете групи — всичко 13/19%), свидетелства за значителната ѝ диференцираща сила по отношение на цялата извадка.

Разпределението на първокласниците в съответствие с деветте описани категории, е представено на табл. 2.

За проверка на основната хипотеза е необходимо всички описани категории да се обединят в три групи: а) наличие на предметна диференциация на ПИ (1—6 категория); б) отсъствие на предметна диференциация на ПИ (7 и 8 категория); в) отсъствие на ПИ (9 категория). Статистическият анализ (критерий χ^2) показва преобладаващия брой на децата, у които е била фиксирана предметна диференциация на ПИ ($p < 0,001$). Получените резултати потвърждават основната хипотеза на изследването — в първи клас (в края на учебната година) е наличие предметна диференциация на ПИ.

Наред с това, ако се обединят 2, 3 и 4-та категория, представените данни

Таблица 2

Разпределение на изследваните деца в зависимост от категориите на предметна диференциация на познавателните интереси

Категории на предметна диференциация на познавателните интереси									
1	2	3	4	5	6	7	8		
12 (18 %)	17 (25 %)	2 (3 %)	4 (6 %)	9 (13 %)	4 (6 %)	7 (10 %)	7 (10 %)	6 (9 %)	

свидетелствуват, че най-голям е относителният дял на първокласниците, у които доминират специфичните ПИ, свързани с новата социална позиция ($p < 0,05$). У незначителна част от тях обаче доминират ПИ към учебния материал. Отново, както при анализа на равнището на цялата, извадка възниква въпросът за недостатъчната формираност на ПИ към учебния материал.

В заключение ще представим някои резултати, частично потвърждаващи външната валидност на проведения експеримент.

По същество, в условията на третия режим на дейност се изследва сравнителната интензивност на ПИ и стремежът към получаване на признание (похвала) от страна на учителката. Данни, отнасящи се до сходна с посочената проблематика, бяха получени и на вербално равнище. Беше използвана следната процедура: всеки първокласник подрежда (чрез сравняване по двойки) учебните предмети по признака: а) „часа, в който се научават повече нови, интересни, непознати неща“; б) „часа, в който другарката повече те хвали“; в) „часа, който повече обичаш“. Теснотата на връзката между ранговите редове а) и в) и между б) и в) свидетелства за ролята на удовлетворяването на ПИ и на стремежа към признание в детерминациите на положителното отношение към учебния предмет. По-тясната връзка между а) и в), в сравнение с връзката между б) и в), се интерпретира като доминираща роля на ПИ в сравнение със стремежа към признание (обратно).

Необходимо е да се отбележат две съществени ограничения в анализа на получените резултати: а) обстоятелството, че значението на признанието (похвалата от страна на учителката) зависи и от предмета, по който е било получено. Най-силно първокласниците (78% от изследваните деца) се стремят към признание по типично „учебните“ предмети — родна реч и математика (материал, получен в отговор на въпроса: „По кои часове най-много искаш да те похвали другарката?“); б) ако се допусне, че изследваните области на предметна диференциация на ПИ са застъпени в нееднаква степен по различните учебни предмети, необходим е не само количествен (колко нови знания се получават по даден предмет), но и качествен критерий (характера на тези знания) при оценка на удовлетвореността на ПИ.

За значителен брой от децата (23—33%) поради „нетранзитивност“ на оценките един или повече от ранговите редове не можаха да бъдат съставени (както е известно, подобна „нетранзитивност“ се обуславя от малките различия между оценяваните обекти или от обстоятелството, че оценката се осъществява по няколко признака). У 13 деца (19%) беше фиксирана доминираща роля на ПИ в сравнение със стремежа към признание. Кофициентът на контингенция $\Phi_{кор}$

между данните за първокласниците, у които интензивността на ПИ е по-висока от интензивността на стремежа към признание (материал, получен в експеримента, в условията на трети режим на дейност) и за тези, у които е установена доминираща роля на ПИ (на вербално равнище), съставя $\Phi_{ко_р} = 0,53$. Получената стойност на $\Phi_{ко_р}$ според нас е достатъчно висока, за да се интерпретира като частично потвърждение на външната валидност на проведенния експеримент.

И З В О Д И:

1. Потвърждава се основната хипотеза на изследването — в първи клас (в края на учебната година) е налице предметна диференциация на познавателните интереси.
2. През разглеждания период най-голям е относителният дял на децата, у които доминират специфичните познавателни интереси, свързани с новата социална позиция. В недостатъчна степен обаче са сформирани познавателните интереси към учебния материал.
3. Експериментално е потвърдено предположението, че още в първи клас стремежът за утвърждаване и получаване на признание сред върстниците е реално действуваща подбуда.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Жданова, Р. А., Формирование интереса к учению у младших школьников. Автографат канд. дисс., М., 1972.
2. Кричук, Е. И., Формирование интереса к учению у младших школьников. Сб. „Обучение и развитие младших школьников“, Киев, 1970.
3. Морозов, М. Ф., Возникновение и развитие учебных интересов у детей младшего школьного возраста. „Известия АПН РСФСР“ вып. 73, 1955.
4. Назарова, Т. С., Некоторые данные изучения учебных интересов учащихся I классов. Уч. записки ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1967, т. 300.
5. Нежно娃, Т. А., Психологические различия в отношении к школе и учению у шести- и семилетних школьников в начале и в конце первого года обучения. Сб. „Диагностика учебной деятельности и интеллектуального развития детей“, М., 1981.
6. Эльконин, Д. Б., К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте. „Вопросы психологии“ 1971, 4.

OBJECT DIFFERENTIATION OF THE COGNITIVE INTERESTS IN FIRST GRADE CHILDREN

Plamen Kalchev

The different intensities with which the subject is striving for acquisition of new knowledge are used as a criterion of object differentiation of the cognitive interests in 1st grade children.— cognitive interest toward the material studied, toward school life and relations, toward non-study material. The results obtained on the basis of a specially developed method support the working hypothesis of the presence of object differentiation of cognitive interests at this age, but they show in the same time an insufficient development of cognitive interest toward the study material. In addition, a striving for affirmation among the adults is proved to be a real incentive at this comparatively early age of first grade children.

ПРОСПЕКТИВНИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛНО-ПСИХОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ИНТЕЛЕКТ, ПАМЕТ И ВНИМАНИЕ ПРИ ДЕЦА С АЛКОХОЛНО БОЛЕН РОДИТЕЛ

СОНЯ ТОТЕВА

Конфликтната атмосфера в семейството с алкохолно болен води до педагогическа занемареност на децата, създаваща често впечатление за интранатални и перинатални увреждания на психичната дейност и по-специално на интелектуалното развитие. При протрахиранията психотравмена ситуация възниква "невротизация" на децата, която също води до нарушения на вниманието, затрудняващи процесите на запаметяването, и оттам вторично снижение на интелектуалната активност и продуктивност.

При сравнителен анализ на резултатите от проведени експериментално-психологични изследвания на интелект, памет и внимание при деца на алкохолици и деца на здрави родители се установяват значителни различия по отношение стойностите на IQ, устойчивостта на вниманието и нарушенията на фиксационната памет (С. Тотева, В. Спасова, 1982). Над 50% от децата, отгледани в семейства на алкохолно болен родител, са с отчетливи нарушения на посочените психични сфери.

Направеното от нас проспективно експериментално-психологично изследване при същия контингент деца със същите психологични тестови методики след определен интервал от време (4—5 години) има за цел динамичното проследяване на психичното развитие и по-специално на посочените психични сфери, като се анализират някои благоприятстващи и негативни фактори за психичното съзряване.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИКА

Психологичните изследвания повторихме след 4—5-годишен интервал от време при 51 от първоначално изследваните 188 деца. Обхванати са деца от 10 до 13-годишна възраст, които преди 4—5 години (1978 и 1979) са изследвани със същите тестове.

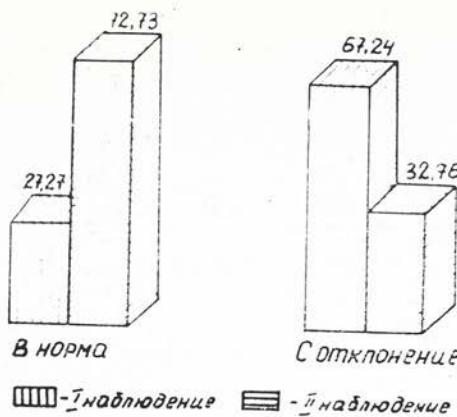
Приложени са следните експериментално-психологични тестове:

1. Експериментална проба на Бурдон (модификация) за изследване на вниманието в предучилищна възраст.
2. Експериментална проба на Пизрон—Рутер за изследване на вниманието в начална и средна училищна възраст.
3. Тест „Прогресивни матрици“ на Ревън, модификация за деца, за изследване на интелект.
4. Експериментална проба на Рубинштайн за изследване на точността и обхватата на паметта.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

При повторното психологично изследване с прогресивните матрици на Ревън при 32 деца (72,73%) се установи IQ в границите на нормата — от 75 до 90% срещу 27,27% при първото изследване. Под нормата при второто изследване са 32,76% срещу 67,24%. Разликите са статистически значими ($\chi^2=14,5$, $P_{x^2}<0,001$).

Децата, които при първото изследване са били на 6, 7 и 8-годишна възраст, при повторното са от 10 до 13 години. Следователно при постъпване в училище се наблюдава известно компенсиране на педагогическата занемареност, която е особено силна във възрастовите граници от 6 до 8 години. Намереният резултат е особено важен предвид първоначалното допускане, че в повечето случаи инте-

Фиг. 1. Интелектуално развитие (по J. Raven) при деца на алкохолно болен родител (катамнезно (наблюдение)

лектуалните възможности реално не са снижени, но тяхната продуктивност и активност е вторично нарушенa.

Бащите на изследвана група деца са лекувани от алкохолна болест в IV психиатрична клиника за профилактика и лечение на алкохолизъм — Суходол. При проследяването на децата отчетохме състоянието на алкохолната болест при бащата, която степенувахме в 3 групи, изхождайки от наличието на хоспитализации през периода на проспективното наблюдение и данни от диспансера. Алкохолно болни с пълна ремисия определихме като група без хоспитализации през интервала на наблюдението, с много добра семейна и професионална адаптация. Като алкохолно болни с непълна ремисия приехме при наличие на хоспитализации по повод рецидив на заболяването, но които по време на проспективното наблюдение нямаха изразен abstinentен синдром, упражняваха обществено полезен труд и полагаха грижи за семейството си. Третата група диференцирахме главно на основата на експертната оценка при наблюдението и данните от близките. При алкохолно болни с рецидив на заболяването имаше явни белези на интоксикация или изразени abstinentни явления.

Проспективното наблюдение на интелектуалното развитие при децата установи най-голям относителен дял на деца с IQ под нормата при алкохолно болни родители с рецидив на заболяването (56,25%), следвани от деца на алкохолно болни родители с непълна ремисия (33,33%) срещу 27,28% — деца на родители с пълна ремисия. При прилагане на алтернативен анализ се установи статистическа значимост за относителните дялове на децата с IQ-норма и снижение при рецидив на алкохолната болест ($P_t < 0,05$).

При проспективното повторно изследване на паметовите функции се установи при 52,94% от децата снижение на фиксационната памет срещу 47,06% (резултат от първото експериментално-психологично изследване със същата ме-

Таблица 1

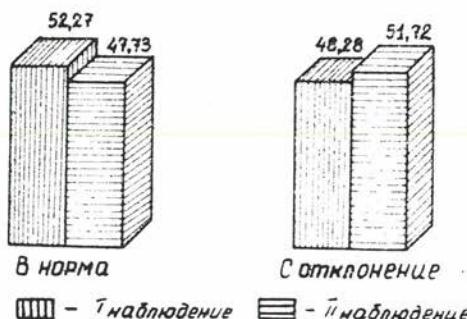
Алкохолна болест на родителя и интелектуално развитие на децата
(катамнезно наблюдение)

Алкохолна болест	Интелект	Интелект				Общо			
		в норма		с отклонение					
		бр.	%	бр.	%	бр.	%		
Ремисия	пълна	бр.	9	72,72	2	27,28	11	100	
		%	25,80		10,53			21,57	
Рецидив	непълна	бр.	16	66,67	8	33,33	24	100	
		%	51,62		42,11			47,06	
Общо		бр.	7	43,75	9	56,25	16	100	
		%	22,58		47,36			31,37	
		бр.	32		19		51		
		%	62,75		37,25			100	

$x^2 = 2,98$

$P_{x^2} > 0,05$

тодика и при същите деца). Съществени нарушения на репродукцията и ретенцията не се установяват както при първото, така и при второто наблюдение, което потвърждава значението на невротичния срив при проучения контингент деца за възникването на описаните отклонения. Рецидивът на алкохолната болест на бащата оказва неблагоприятно влияние и върху паметовите нарушения. Най-висок процент деца със снижение на фиксионната памет се установява при рецидив на заболяването (68,75%).

Фиг. 2. Психологично изследване на вниманието при деца на алкохолно болен родител (катамнеза)

Анализът на данните от приложението на психологичните тестове за внимание показва незначителни разлики между двете наблюдения, със слабо превалиране на отклоненията при повторното изследване (48,28% срещу 51,72%). Не се установяват статистически значими разлики ($P_x > 0,05$).

Рецидивът на алкохолната болест на родителя се отчита като статистически значим фактор за възникването на нарушения на вниманието при децата. Най-висок процент деца с нарушение на вниманието се установява при рецидив на алкохолната болест на бащата — 40% срещу 16,66% при пълна ремисия.

ИЗВОДИ:

1. Проспективното експериментално-психологично изследване на интелектуалното развитие показва, че констатираните нарушения на интелекта в повечето случаи са обратими и се влияят от положителната промяна в микросоциалната среда на детето — постъпване в училище, ремисия на алкохолната болест на родителя. Намереният резултат има определена практическа стойност, особено при решаването на проблема за умствената изостаналост на децата.

2. Въпреки по-голямата възраст на децата при повторното наблюдение и разширението на социалните връзки и взаимоотношения, конфликтната семейна атмосфера, създадена от наличието на алкохолизъм при родителя, продължава да оказва значително патогенно въздействие, като предизвиква невротичен срив и астенизация на централната нервна система и оттам — нарушения на различни психични сфери.

3. При изследване на паметовите функции се установи снижение на фиксионната памет, докато ретенцията и репродукцията са често в границите на нормата. Описаното нарушение обикновено е вторично, в резултат на намаленото активно внимание, което сериозно затруднява процеса на запаметяването.

PROSPECTIVE EXPERIMENTAL PSYCHOLOGICAL INVESTIGATIONS ON INTELLECT, MEMORY, AND ATTENTION IN CHILDREN OF PARENT WITH ALCOHOLIC DISEASE

Sonya Toteva

In the presence of alcoholic patient in a family the education of children is often neglected, and in combination with the neurotic frustration which develops in a high percentage of such children the impression is created that intranatal or perinatal damages of the intellectual development are existing.

In a prospective trace out of 51 children of parent with alcoholic disease and in an experimental psychological study by administration of a set of psychological methods for testing intelligence, memory, and attention, a higher level of IQ-results is established after 4—5 years, which proves the absence of really lower intellectual abilities.

Политическа психология

К. МАРКС — ТЕОРЕТИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО И ПСИХОЛОГИЯ НА ПОЛИТИКАТА

Ю. А. ШЕРКОВИН — СССР

XIX век, характеризиращ се с разцвет на творческата научна и революционно-практическа дейност на Карл Маркс, дава на човечеството принципно нов подход в изучаването на историята и на силите, които определят нейното движение. В марксизма се разкрива това равнище на отношение между человека, природата и обществото, на което решаващо значение придобива предметната дейност, насочена към изменение на нейните обекти — било то обществото, или негови отделни институти, природата, преобразявана от человека и обществото или самия человек, неговата личност, неговото съзнание.

С дейността на К. Маркс се извършва безпрецедентен в духовната история на човечеството преход от незнанието към знанието в областта на закономерностите на икономическото, социалното и политическото развитие на обществото. „Човечеството не знаеше за самото себе си и най-малка част от това, което то узна благодарение на марксизма“¹.

На К. Маркс принадлежи честта да направи откритие, дълбоко повлияло на всички обществени науки, включително и на психологията. Чрез разкритата от него връзка на отражателната дейност с икономическата той показва зависимостта на първата от втората и я формулира ясно и отсеченено — „битието определя съзнанието“. С тази формула за столетия напред той дава широко направление на психологическите изследвания, които са длъжни да отговорят на въпросите как, по какъв начин съзнанието се определя от битието, какви са механизмите на тази зависимост, в какви форми се осъществява „обратната връзка“ от съзнанието към битието.

По-нататъшното разработване на отговора на основния философски въпрос довежда Маркс до извода, че „хората, развивайки своето материално производство и материално общуване, изменят заедно с това своята действителност, а така също и своето мислене и неговите продукти“². Той разпростира това положение и върху политическия живот на обществото, обосновава опосредявящата роля на психологическия фактор в развитието на политическите системи. Идеята за материалистическия детерминизъм в изучаването на политическите явления, развита по-късно от В. И. Ленин, става ценно достояние на съвременната марксистка психология на политиката. Усвоявайки теоретическото наследство на Маркс, младият Ленин формулира положението „за зависимостта на хода на идеите от хода на вещите“ и отбелязва, че „то е единствено съвместимо с научната психология“³. В годините, когато са написани тези редове, научната психология едва прави своите първи крачки, пред изследователите се издигат върховете на непознатото.

¹ Андропов Ю. В., Учение Карла Маркса и некоторые вопросы социалистического строительства. М., 1983, с. 4.

² К. Маркс и Энгелс Ф., Соч., т. 3, с. 25.

³ Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. I, с. 137.

К. Маркс допринася изключително много за развитието на психологията, на нейната обща теория и частното ѝ приложение в различните области на човешката дейност. Този принос за първи път намира признание в рамките на съветската психология през 1923 г.¹. В Съветския съюз и в другите социалистически страни психологията твърдо застава на методологическата платформа на марксизма. Забелязва се и стихиен преход на значителна част от трезвомислещите западни психологи към позициите на материалистическата психология, развиваща се по посочения от К. Маркс път. Според английския изследовател на историята на психологията Петерс те „започнаха да признават, че има много истина в марковото положение за това, че не съзнанието на човека определя неговото съществуване, а неговото социално съществуване определя неговото съзнание“².

Това показва не само непреходната ценност на теоретическото наследство на К. Маркс, но опровергава и всички идеологически спекулации по повод на „остарялостта“ на неговата доктрина, на „несъвременността“ на неговия анализ на капитализма, на ограниченността на неговата философия. В статия, публикувана преди половин век, известният съветски психолог С. Л. Рубинштайн, пише, че на Маркс и в областта на психологията може и трябва да се гледа не само като на велик представител на миналото, подлежащо на историческо изучаване. „Към него трябва да подходим като към най-съвременния сред нашите съвременници, да поставим пред него най-актуалните проблеми на съвременната психология, за да си обясним на първо място какви отговори на най-важните въпроси на психологията се съдържат в изказванията на Маркс, разглеждани в светлината на общите основи на марксистко-ленинската методология и какви пътища посочва той за изграждането на психологията като наука“³. Очевидно е, че и след половин век направленият извод в тази статия не е загубил своята ценност. Броят на „актуалните проблеми“, по които ни се налага „да се съветваме“ с Маркс, непрекъснато расте.

Анализът показва, че в теоретическото наследство на К. Маркс се разкрива система от концепции, имащи принципно методологическо значение за съвременната психология и даже за нейното бъдещо приложение в практиката. Маркс не е бил професионален психолог, но в различни негови работи намираме много наблюдения върху проливите на психиката в дейността на хората, много забележки по най-различни въпроси на психологията. „Достатъчно е да се замислим върху тези отделни изказвания и става ясно, че външно несистематизирани, вътрешно те представляват единна система от идеи“⁴.

В числото на „най-актуалните проблеми“, изискващи психологическо обяснение и по времето на Маркс, и днес, несъмнено се намира и сферата на политическите отношения. Този проблем застава пред К. Маркс като революционер-практик, който е длъжен не само абстрактно да анализира политическите ситуации през бурните 40-те и 70-те години на миналия век, но и да оцени конкретното състояние на силите на антагонистичните класи, техния политико-психологически потенциал. Тук на Маркс принадлежи първенството в няколко направления.

Революционната по своята същност задача „да се съборят всички отноше-

¹ Корнилов К. Н., Современная психология и марксизм, Л., 1923.

² Цит. по Ярошевский М. Г., История психологии. М., 1976, с. 447.

³ Рубинштайн С. Л., Проблемы психологии в трудах Карла Маркса, „Вопросы психологии“, 1983, № 2, с. 8. За първи път статията е публикувана в списанието „Советская психотехника“, 1934, т. УП, № 1.

⁴ Рубинштайн С. Л., пак. там.

ния, при които човекът е унижен, поробен, безпомощно, презряно същество¹ включва в себе си и разбирането на това, доколко унижените и поробените са готови да се примиряват със своето положение и обратното — доколко са готови за борба с политическата система на социална несправедливост.

Съвсем очевидно е, че подобни задачи възникват и в съвременните условия, а тяхното решаване става по-сложно при наличието на мощни системи за манипулиране на съзнанието в ръцете на управляващата класа в импералистическа държава. Но именно Маркс открива зависимостта между състоянието на съзнанието на тези, които по силата на своето обективно положение се оказват в ролята на събaryaщи строя на гнет и поробване и тяхната готовност към политическо, революционно действие. Тази зависимост Маркс изразява в положението за трансформацията на „класата в себе си“ в „класа за себе си“, което става едно от ключовите понятия в теорията на Маркс за класовата борба и едновременно с това в раздела на марксистката социална психология, изучаващи проблемите на формирането, развитието и функционирането на психиката на класите.

В революционно-практическата си дейност самият той винаги определя и осъществява дадена политика, отчитайки настроенията, интересите, равнището на съзнанието на тези класи, които се явяват нейни носители, противници или неутрални наблюдатели. В решенията на политическите организации, които е ръководил Маркс, в неговата публицистика като червена нишка преминава трезвият отчет на съдържанието и състоянието на съзнанието както на неговите съюзници, така и на неговите противници в политическата борба. Той подхожда към съзнанието като към психическо отражение на битието в свят от реалности, в това число и политически реалности, които стават за човека различно значими при съотнасянето им с неговата ценностна система, подбуджайки го било към апата, било към борба.

Маркс е първият от изследователите на обществото, който оценява ролята на социално-психическите явления в динамиката на политическите процеси. На основата на анализа на революционните събития през 1848—1849 г. във Франция той извежда закономерността за ускорения ход на историята под влиянието на политическото развитие на класите и социалните групи, въвлечени в революционната дейност и отразяващи със своето съзнание нейния подем и спад. „... . В този драматически прилив и отлив на революционни страсти, надежди и разочарования — пише той — различните класи на френското общество трябва да изчисляват в седмици периодите на своето развитие, по-рано изчислявани в полустолетия“².

На Маркс така също безспорно принадлежи приоритетът при формулирането на закономерността, съгласно която политическото действие, за да има шансове за успех, е длъжно да включва в себе си в качеството на структурен елемент интересите на тези, които ще осъществят това действие. Политическата история на човечеството до наши дни познава немалко ситуации, при които политиката на една или друга партия, движение, правителство търпи крах било поради лъжливите идеи, положени в нейната основа, било поради откъснатостта на идеята от интересите на тези, на които тя е трябвало да служи. Маркс е първият, който разкрива политическата безплодност на идеите, издигани без отчитане на тези психически реалности, които възникват в съзнанието на хората в резултат на отражението на тяхното битие. „Идеята“ неизменно се е посрамвала веднага, щом е била отделяна от „интереса“³ пишат К. Маркс и Ф. Енгелс в „Светото

¹ Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. 1, с. 422.

² Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 7, с. 60.

³ Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 2, с. 89.

семейство“.

Отбеляните по-горе въпроси представляват само малка част от това, което е направено от Маркс в областта на допира на политиката и психологията в интерес на повишаване ефективността на политическото действие.

Би било непростимо оправдяване на нещата, ако се приеме, че съществува само еднострания потребност от обогатяване на сферата на политическата дейност с психологически знания. Такова съединение в еднаква степен е необходимо и на психологическата наука, обогатяваща се при разкриването на нови връзки между предмета на отражението — безкрайното разнообразие от факти в политическата действителност — и съдържанието на отразяваното от човешката психика, с други думи, между политическото битие и политическото съзнание. Това е необходимо на марксистката психология по пътя на нейното по-нататъшно развитие като наука, по думите на Маркс — „действително съдържателна и реална“¹. При това ще бъде уместно да се отбележи, че Маркс, както свидетелства Пол Лафарг, не само не се е позовал на факт, в който не е бил напълно уверен, но даже не си е позволявал да говори за предмет, който не е изучил предварително основно².

Анализът на теоретическото наследство на Маркс показва така също, че още в неговите най-ранни произведения той внимателно разглежда политическата значимост на отражението на действителността в съзнанието на хората. Изводът за това, че идеята, овладявайки масите, се превръща в материална сила, има непреходна политическо-психологическа ценност. Този извод съдържа в себе си обобщения, засягащи процесите на съвместна ориентация на милиони хора, на изработване на политически решения за достигане на определени цели, на формиране на воля за действие и накрая на самите действия по прилагане на материалната сила към определени обекти като системата на икономическите и политическите отношения на първо място.

Изследването на теоретическото наследство на Маркс и на съдържащите се в него положения от психологията на политиката се провежда в няколко направления. Първо, това е методологията на изследването, принципите и подходите към изучаването на психологическите компоненти на политическите процеси. Второ, това е анализът на такива конкретни проблеми като личността и политиката, на проблема за революционната дейност, политическото съзнание и мирогледа, политическите типове личност, проблема за политическото ръководство, за неговия стил, проблема за обществената психика и влиянието ѝ върху класовата политика, националната и религиозната психика. Трето, това е критиката на съвременните школи и направления на буржоазната и ревизионистичната психология на политиката, чиято продукция е поставена сега на служба на антикомунистическата, антисъветска пропаганда. Позицията на психолога неизбежно придобива класов характер и той по необходимост се превръща или в противник на определен обществен строй, или в негов привърженик, а остротата на неговата идеологическа позиция зависи най-вече от степента на близост на неговата област от психологически знания към политическите аспекти на обществения живот.³

В трудовете на Маркс е разработен и проблемът за формирането и функционирането на политическото съзнание и мирогледа. Без развито политическо съзнание няма и политическо действие, няма политическа дейност. Политическото

¹ Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. 42, с. 123.

² Воспоминания о Марксе и Энгельсе, М., 1956, с. 70.

³ Рошин С. К., Западная психология как инструмент идеологии и политики, М., 1980, с. 9.

определената система. В теоретическото наследство на Маркс могат да се намерят немалко материали за разнообразни политически типове личности. Политик-демагог и буржоа-деспот, източен сатрап и политическа марionетка, пресметлив интригант и чиновнически бюрократ — на всички тези типове той е дал изчерпателна политico-психологическа характеристика. Но особен интерес предизвикват характеристиките на личностите на революционерите. Това са портрети както на съратници, така и на отстъпници, на поддали се на различни заблуждения. Особена ненавист у Маркс предизвикват революционното фразьорство, догматизъмът и политическият авантюризъм като личностни черти на хора, вземащи участие в революционните събития. И ако погледнем политico-психологическите характеристики на бакуници, то ще се окаже, че много от чертите, отбелзани и обяснени от Маркс, са удивително актуални и днес, отнесени към личностите на съвременните ултравели. Това съвпадение съвсем не е случайно. Маркс не само анализира политическите типове, но и прави критика на техните наивни политico-психологически концепции на анархизъм и революционен авантюризъм. За първи път в историята на политическата мисъл той изказва идеята, сторила се кощунствена на всички негови опоненти от лагера на буржоазията, че за личността „различието в действа, в труда не води до никакво неравенство, никаква привилегия в смисъл на владене или потребление.“¹ Политическата значимост на подобен извод е невъзможно да се преоценя на фона на разпространяваната на Запад психология на суперменството и нейното поощряване от страна на управляващата класа чрез каналите на масовата дезинформация.

Един от най-актуалните проблеми в съвременната политическа психология, завещан ни от Маркс, е проблемът за ръководството. Политическите и психологоческите аспекти на този въпрос са дълбоко анализирани в трудовете на Маркс. Първо, той показва истинското взаимоотношение на политическия лидер и масите, детерминираността на политическите решения от обективните фактори. Разкрива природата на политическото ръководство и доказва необходимостта от създаване на партия на пролетариата, ръководеща неговата борба. Второ, въпреки твърденията на буржоазните историци и социопсихологи за това, че личността на лидера, неговите достойнства и недостатъци предопределят хода на политическите процеси, Маркс изхожда от разбирането за това, че личността на лидера преди всичко е отражение на чертите на тази класа, в чийто интерес този лидер действа.

След К. Маркс, придавайки голямо значение на въпросите за управлението на хората в политическата борба, Ленин нееднократно е подчертавал особената значимост на организацията в този сложен и многостранен процес. „Може ли силата на сотнята да превишава силата на хилядната?“ — пита той. И отговаря: „Може и превишава, когато сотнята е организирана“². Добрата организация умножава силите. В ленинска интерпретация това е развитие на мисълта на Маркс за социално-психологическите функции на ръководството при координацията на политическите действия на много хора в една сила. Социално-политическата действителност на развития социализъм и международното комунистическо и работническо движение исторически потвърждават справедливостта на посочените изводи.

В противовес на това, действителността на съвременното буржоазно общество показва непрекъснато нарастващо строго закрепване на политическите функции за лидери, принадлежащи към имашото малцинство, намаляване на

¹ Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. 3, с. 542.

² Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. 24, с. 34.

„обратната връзка“ между лидерите и масите, все по-често практикуващо се приемане на най-отговорни решения без участието на масите и без отчитане на техните интереси. Въпреки широко рекламираните норми на „демократическо“ управление и ръководство каналите за информация се намират не във властта на демократическото мнозинство и се използват за това то сляпо да върви след управляващото малцинство¹.

Теоретическото наследство на К. Маркс в областта на психологията на политиката служи за методологическа основа на конкретни научни изследвания на много важни проблеми, имащи голямо практическо и политическо значение за комунистическия и революционния движение. Но може би в наши дни най-актуален е призивът на Маркс, формулиран през 1869 г. в „Обращение към Националния работнически съюз на САЩ“, с който той се обръща към масите да станат политико-психологическа сила, способна „да диктува мир там, където неговите така наречени стопани крещят за война“². Съвременната история вече неведнък потвърди и продължава да потвърждава историческата прозорливост на Маркс и това е въпросът на въпросите, вълнуващи човечеството.

Пред марксистката политическа психология стоят големи теоретически, практически и идеологически задачи. Както винаги, при решаването на тези задачи ние се обръщаме към творчеството на класиците на марксизма и в частност към теоретическото наследство на Маркс, което още не е намерило своето достатъчно задълбочено политико-психологическо вникване. В него намираме изключително прецизен инструментариум за анализ на съвременните политически проблеми, за критически анализ на основните буржоазни и ревизионистки политико-психологически концепции, за анализ на острите въпроси на вътрешната и външната политика, извлечаме нови аргументи в борбата с противниците на марксистко-ленинската идеология.

THE THEORETICAL HERITAGE OF K. MARX AND THE PSYCHOLOGY OF POLITICS

Yu. A. Sherkovin — USSR

The intransitive value of K. Marx' theoretical heritage in the field of psychology of politics is considered as a methodological basis for investigation of many particular problems of great practical and political significance in the development of the revolutionary movement and of the struggle for communism.

¹ Митин М. Б., Человек в системе политических отношений современного мира. В кн. Социология и идеология. М., 1969, с. 269.

² Маркс К. и Энгельс Ф., Соч., т. 16, с. 11.

История на психологията

ЗА ОСЕМДЕСЕТГОДИШНИНАТА НА ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ЛАБОРАТОРИЯ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

Г. Д. ПИРЬОВ

Една от най-старите и първата в България психологическа лаборатория е основана преди 80 години в Софийския университет. Инициатор за нейното учредяване е Петър Нойков (1866—1921 г.), който завършва образоването си в Лайпцигския университет през 1898 г. Както е известно, през 1879 г. там Вилхелм Вунд основава първата психологическа лаборатория, в която под негово ръководство се е учили и П. Нойков и където са получили своята подготовка повечето от психологите от Европа и Америка.

През 1899 г. П. Нойков е бил назначен учител в Първа мъжка гимназия в София и е бил командирован за преподавател по педагогика в Софийския университет. Една година по-късно той е вече доцент, от 1 април 1905 г.—извънреден професор, а от 18 септември 1910 г. и редовен професор.

Наскоро след хабилитирането си (през лятното полугодие на 1903—1904 г.) той привлича за свой сътрудник друг възпитаник на Лайпцигския университет — Цветан Радославов като командирован преподавател, който да завежда психологическата лаборатория и да води практическите занятия по експериментална педагогика, която преподава П. Нойков. Без да имаме оставен документ за датата на учредяването на лабораторията, трябва да приемем с достатъчно основания, че именно 1904 г. трябва да се смята като година на това събитие. Явно е, че по примера на Лайпцигската лаборатория и на основата на

получената подготовка под ръководството на Вунд П. Нойков е основал Софийската лаборатория, като е привлечъл активното участие и на Цв. Радославов, защитил докторска дисертация в Лайпцигския университет. Като активен съучастник на това дело трябва да се смята и Никола Алексиев, който също завършва със защита на докторат този университет през 1899 г. През 1904 г. той е бил доброволен асистент при П. Нойков, а едва през 1906 г. (от 1. IX до 4. I. 1907 г.) е бил командирован в университета.

Тези трима възпитаници на Лайпцигския университет, респективно на В. Вунд, са първите учредители и работници в Софийската лаборатория, макар че главен отговорник е бил П. Нойков, който единствен е имал шатна служба в университета. Тъй като Цв. Радославов е бил търде кратко време там, а Н. Алексиев е останал в университета и като редовен асистент (1. IX. 1909 г.), и като доцент (20. IX. 1910 г.), несъмнено той е допринесъл най-много за началното обзавеждане на лабораторията. Нещо повече, докато П. Нойков се посвещава на педагогиката, Н. Алексиев остава да работи главно в областта на психологията, макар че публикува трудове и по педагогика, и по философия (вж. „Алманах на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, 1940 г., с. 8). Нещо повече, единствено той публикува резултати от своите експериментални изследвания върху психологически проблеми, които са били извършени в

Цв. Радославов е оставил името си не гашни я ни цонанален химн.

само като психолог, но и като автор на се-

лабораторията. Това са: „Основни форми на чувствата“. Експериментално изследване, 1907 и „Принос към учението за афектите“, 1906/1907 г.

Изистина, П. Нойков е чел лекции по детска психология, по-късно е провел съвместно с Д. Кацаров изследване върху половото съзряване на ученици и ученички, обаче не личи да е използвал лабораторията. Характерно е това, че той чете курс по експериментална педагогия, в който според тогавашното влияние на Е. Мойман се застъпват главно психологически методи на изследване върху проблеми главно на педагогическата психология.

Началното обзавеждане с апаратура от учредителите на лабораторията и от по-късните членове на катедрата по педагогика е било с пособията, използвани в Лайпциг и във тогавашната фирма „Цимерман“. Значителна част от тези апарати (кимографи и техните принадлежности, тахистоскопа на Вунд, серия пособия за изследвания на усещанията, на времето на реакцията и др.) и досега се намират в лабораторията като музейни предмети, макар че някои от тях могат и сега да се използват за някои изследвания.

Следващият стадий в живота на психологическата лаборатория на Софийския университет се бележи от постъпването в университета на Д. Кацаров, Сп. Казанджиев и М. Димитров.

Като продължава делото на П. Нойков, Д. Кацаров чете лекции също и по педагогически, и по психологически дисциплини, включително и курс по опитна педагогия, в който също се застъпват главно проблемите и методите на експерименталната педагогическа и детска психология. Като ръководител на катедрата по педагогика, той е същевременно и отговорник за лабораторията. Продължава да я снабдява с достъпната през двадесетте години апаратура главно от „Цимерман“, като използва и друга възможност от френски и американски фирми.

Сп. Казанджиев, който също като споменатите по-горе психологи, е учен главно в Лайпциг, защища доктората си в университета през 1911 г. Между другите философски дисциплини (метафизика, естетика, логика) той преподава и обща психология, в която включва и резултати от чужди експериментални изследвания. В отделна монография той публикува резултатите от своите изследвания върху възприятието (1924), извършени в лабораторията.

По- пряко отношение към тази лаборатория има Михаил Димитров, който е назначен за асистент на Сп. Казанджиев на 4. IV. 1921 г. Практическите занятия (упражнения), които той водеше, бяха главно върху въпросите за усещанията, като се използвала някои от наличните апарати. Но за своите изследвания върху психофизиологията на смеха и по-късно върху ейдезизма М. Димитров използва главно свои методики, за които не му бяха нужни апаратите на лабораторията.

В същност, като става дума за лаборатория през този период — двадесетте години, които отчасти съвпадат и с моето студентство, все още нямаше напълно оформена нейна материалина база. Наличните апарати бяха цеместени в лвата кабинета на преподавателите на втория етаж на Ректората в малката двуетажна сграда на ул. „Шипка“ № 2, където сега се строи продължението на университета в съседство с художествената изложбена палата на ул. „Шипка“ № 4. Ние, студентите по философия и педагогия (това беше обща специалност, която след това се диференцира), имахме много ограничен контакт с тази апаратура както при упражненията, така и за писмените работи, които трябваше да подгответим за първия и втория университетски изпит, т. е. изпитите по 4—5 предмета в края на втората и на четвъртата година от следването.

Третият стадий в живота на лабораторията, който може да се определи

приблизително през третото и четвъртото десетилетие на нашия век, се характеризира на първо място с това, че тя доби вече „свое помещение“ в една сравнително голяма стая на таванския етаж в централната нова сграда на университета, където бяха преместени и кабинетите и семинариите на двете вече обособени специалности — педагогика и философия. Тук имах контакт с лабораторията като асистент и като доцент. За лабораторията отговаряхме заедно с М. Димитров, като имахме грижата както за нейното обогатяване и подреждане в големите шкафове с огъклени врати, така и за ежегодната ѝ инвентаризация. Това не беше лека задача — в тази мрачна стая с малки северни прозорчета (канандури), в която М. Димитров получи заболяване от анемия. А тъй като упражненията с групите студенти не водехме там, а в семинарните помещения два етажа по-долу, пренасянето и използването на апаратурата не беше лека задача.

През този период и при тези условия използвах някои от пособията на лабораторията, като подготвих и нови за експерименталните изследвания върху психологията на ученето (I ч., 1942 г.; II ч., 1944 г.), извърших първото изследване за адаптацията на Стълбицата за измерване на интелигентността (1939—1942), а по-късно и изследването на взаимоотношението между двете сигнализации чрез специално приспособения Вундов реактомер.

Тъй като средствата за апаратура, които ни се отпускаха ежегодно, бяха малки, понякога прибегвахме към съгласуване с други катедри, като през една година събрахме сумите от 2—3 катедри за нуждите на една от тях, а на следната година по същия начин за друга катедра.

Понеже лабораторията обслужваше двете специалности, за нуждите на специалност „Педагогика“ бяха дадени още две по-малки стаи на същия тавански етаж, където разполагахме

книжните материали от колективните изследвания със студентите, главно с различни тестове. И тъй като през воените години (1939—1945) вносът на апаратура се ограничи, по почин на Д. Кацаров за нуждите на специалност „Педагогика“ предприехме превеждането и адаптирането на тестове, както и изработването на някои тестове за извършване на основата на данните от чуждестранните каталози. Това беше твърде трудна задача — за закупуване на материали, за търсене на майстори, за извършване и проверка на преводи. Не по-малко сложна беше задачата да се организират и ръководят масовите изследвания в почти всички софийски училища върху физическото и умственото развитие на учениците с показатели за семейното им положение и успеха в училището, както и да се извършват и проверяват огромен брой изчисления, и то без съответните съоръжения в лабораторията.

За харектара на упражненията по опитна педагогика, които имах задачата да водя като асистент и за които се използваха някои от лабораторийните пособия, може да се съди по следното им разпределение през всеки ден на седмицата: понеделник — физически,resp. антропометрични измервания; вторник — изследване на отделни психически процеси; сряда — методи за измерване на интелигентността; четвъртък — психолого-педагогически изследвания на учебния процес; петък — изследване на отклонения от нормата; събота — методи за професионално ориентиране. За някои от тези двучасови занятия ставаше нужда да се свалят от таванския етаж и необходимите пособия.

През този стадий, поради зачестилите бомбардировки над София, се наложи да се евакуират апаратите на лабораторията и книгите на библиотеката в гр. Пирдоп. Това, както и връщането им, причини някои повреди и липси, които не можаха лесно да се компенсират.

Последният стадий от съществуването на психологическата лаборатория се бележи от преместването на специалността в завършеното южно крило на Ректората, което стана в началото на петдесетте години, накоре след исбедата на социалистическата революция в България. С това преместване, което създаде по-благоприятни условия за преподавателите и за учебната работа на студентите, положението на лабораторията не се подобри. Наистина тя излезе от таванскаята стая, но беше настанена също в една по-малка стая, макар и по-светла, в която се помещава и сега. Първоначално предвидената съседна стая за работа на студентите при практикума беше заета за кабинети на новоназначените преподаватели и асистенти. Доставката на нова апаратура беше значително ограничена главно поради настъпилите валутни затруднения. Дълго време единствено място за доставки беше фирмата „Дил“ в ГДР, а след това предприятието за дидактическа и психологическа диагностика в Братислава. През последните години, без да има чувствително подобрене в това отношение, лабораторията се обогатява от части с апарати на сравнително по-високо техническо равнище благодарение на това, че у нас се положи началото на изработване на уникална апаратура при условията на техническия прогрес. За това допринасят и усилията на Ц. Цанев, който се зае да

създава идейни проекти за подобна апаратура, като използва сътрудничеството на студенти-задочници с техническа подготовка, както и на други специалисти-техники. Но все пак това не решава напълно проблемите на тази лаборатория, тъй като в наше време този род лаборатории се обзавеждат със съвременни електронни и кибернетични съоръжения и се нуждаят от просторни и специално нагодени помещения.

При сегашното състояние на тази най-стара наша лаборатория, която е допринесла за създаването на редица други подобни лаборатории в системата на транспорта, промишлеността, образованието, медицината, тя самата не може да изпълнява своите важни задачи както относно подготовката на бъдещите психологи, така и за изследователска работа на преподавателския състав на специалността „Психология“.

Нека се надяваме, че по случай юбилейната година на психологическата лаборатория на СУ „Климент Охридски“ за нея ще се положат повече грижи, за да се подобри материалната база, личният състав, включително и сътрудник със съответното инженерно образование, та по този начин тя да се издигне на нова съвременно равнище, на което се намират някои други университетски и извънуниверситетски лаборатории.

ПОСЛЕДОВАТЕЛИ В БЪЛГАРИЯ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ШКОЛА НА ВУНД

КРИСТФРИД ТЬОГЕЛ

Възгледите относно значението на В. Вунд за развитието на психологията като самостоятелна наука са доста противоречиви. Мненията се простират от „без Вунд нямаше да има научна психология“ (1) до „той нищо не е

направил за психологията като естествена наука“ (2).

По-малко е оспорван фактът, че В. Вунд е оказал значително влияние върху поколението психолози, слушали лекциите му или защитили докторски

дисертации при него. Като изключим немските психологи, най-добре са изследвани отношенията на В. Вунд с неговите американски последователи (3, 4), които представлявали и най-голяма част от чуждестранните му възпитаници (16).

Българите са също една от най-силните чуждестранни „фракции“ в Лайпцигския университет в края на XIX век. След освобождението от турско робство голяма част от младата българска интелигенция заминава за Европа, за да продължи образованието си. От 1879 г. до началото на нашия век в Лайпциг са следвали около 50 българи, между които и Пенчо Славейков. Тук той установява контакти с видни личности като Макс Клингер, Алфред Кер, Рудолф Щайнер и Франк Ведекинд.

През своята 45-годишна научна дейност в Лайпцигския университет (1875—1919) Вилхелм Вунд е научен ръководител и на петима докторанти от България, които защищават дисертация при него. Освен тях, четирима други българи слушат лекциите му и посещават негови упражнения.

Първият българин, защитил дисертация под непосредственото ръководство на В. Вунд, е Никола Бобчев (1863 г. — 1938 г.). Темата е: „Ученietо за чувствата в най-важните му проявления от Кант до наше време.“ Дисертационният труд е издаден като книга през 1888 г. в Хале (5). По време на следването си в Лайпциг Н. Бобчев е член на академично-философския съюз на университета. След завръщането си в България той става директор на гимназия, а по-късно работи в Министерството на просветата и от 1911 г. до 1913 е директор на Народната библиотека в София. Между многобройните му публикации има няколко върху психологията: „Задача и предмет на психологията“ (6), „Методи и средства на психологията“ (7) и „Ученietо на В. Вунд за асоциацията на представите“ (8).

Една година след него Иван Шишманов (1862 г. — 1928 г.) защищава дисертация на тема: „Изследвания върху чувствителността на перцептивното възприемане като интервали“ (9). След работите на американеца Кетел и на руския психолог Ланге, това изследване е третата публикация на чужденец, която Вунд печати в своето списание „Философски студии“. Като резултат от своите експерименти Ив. Шишманов резюмира: „Чувствителността на човешкия слухов орган към различни звукови честоти е толкова висока, че не е достатъчно един маистор за музикални инструменти да има предвид само границите на чувствителността за всеки интервал, които са установени експериментално.“ (10). В България Ив. Шишманов заема редица високи постове, между които министър на просветата (1903 г. — 1907 г.) и посланик в Украйна (1918—1919 г.). Многобройните му трудове са предимно върху история на литературата. Влиянието на В. Вунд се чувствува и върху труда му „Психологическият метод в историята на литературата от 1928 г.“ (11). Изглежда, че отношенията между В. Вунд и Ив. Шишманов са били почти приятелски — тяхната кореспонденция продължава повече от 24 години. Последното писмо от В. Вунд до Ив. Шишманов, което се намира в архива на БАН, е от 18 август 1912 г.

Една година след Ив. Шишманов Кръстю Кръстев (1866 г. — 1919 г.) защищава дисертация на тема: „Метафизическото понятие на душата на Лоце“ (12). След завръщането си в България Кр. Кръстев се занимава предимно с редакторска дейност. В издаваното от него списание „Мисъл“ той публикува своите „Психологически етюди“ (13) и една статия в чест на В. Вунд (14). От 1908 г. до 1919 г. Кр. Кръстев е професор в Софийския университет.

Четвъртият българин, защитил дисертация при В. Вунд, е Цветан Радославов (1863—1931).

Неговият труд „Паметта за пространствените дистации за зрителния орган“ (15) е най-общирната експериментална работа, проведена в Лайпцигската лаборатория. Броят на описаните надхърля цифата 17 000. Цв. Радославов бил не само експериментатор, но и поет. Радостен от щастливото си завръщане в родината, той е написал посветено на България стихотворение, което става основа на текста на българския национален химн. Единственият, познат на мен психологически труд на Цв. Радославов, излиза една година след смъртта му под редакция на Спиридон Казанджиев: „Емоционалният фактор при мисленето с особен оглед към дуалистичните схващания в етиката и религията“ (16).

Никола Алексиев (1877 г. — 1912 г.) е последният от докторантите на В. Вунд и е едновременно най-видният психолог между тях. Неговата дисертация е на тема: „Време на реакция при астрономическите наблюдения“ (17), в една и съща година с Цв. Радославов. След завръщането си в родината той е учител в Първа мъжка гимназия София, след това работи като асистент, по-късно като частен доцент в Софийския университет. Той взема активно участие в създаването на първата психологическа лаборатория в България, изградена изцяло по образец на Лайпцигската. Дори инструментите са поръчани при механика на В. Вунд. С пълно право тази лаборатория би могла да фигурира в списъка на Мизиак и Секстон (18) на най-ранните психологически лаборатории в света. Едно от най-значителните достижения на Н. Алексиев е трудът, който В. Вунд публикува през 1907 г. в „Психологише Шудиен“: „Основните форми на чувствата“ (19). В едно свое писмо до Н. Алексиев Вунд проявява интерес към публикуването на този труд, тъй като той потвърждавал неговата собствена теория по този въпрос. Това писмо (собстве-

ност на проф. Ангел Бънков) било унищожено при една бомбадировка на София по време на Втората световна война. Другите два труда на Н. Алексиев, публикувани в същото списание, Вунд цитира и в 14-то издание на своя „Очерк по психология“ като важна литература (20). Интерес представляват статията му „Принос към учението за волята“ (21) и монографията „Учението на Густаф Теодор Фехнер за отношението между душа и тяло“ (22). Една година преди гибелта на Алексиев в Балканската война (1912 г.) излизат неговите „Лекции по психология“ (23).

Макар че не защищава дисертация при Вунд, Спиридон Казанджиев (1882 г. — 1951 г.) става най-влиятелният представител на школата на Вунд в България. От 1907 г. до 1909 г. той слуша лекции при Вунд и написва две тетрадки: „Размишления върху схващането на В. Вунд за философията“ (24). Тези „размишления“ стават основа на неговата дисертация върху иденте на Вунд, която защищава през 1911 г. в Цюрих при известния психопатолог Шьоринг (25). Осем години след завръщането му в България излиза неговата книга: „Критически опиг-върху метафизиката на В. Вунд“ (26). Въпреки думата „критически“, Сп. Казанджиев почти до края на живота си (1951 г.) е представител на школата на Вунд. В една рецензия на издадената през 1938 г. книга на Казанджиев: „Обща психология“ (27), А. Киселинчев (псевдоним Стаматов) пише: „Както другаде, така и в „Общата психология“, господин професор Спиридон Казанджиев застъпва почти изцяло възгледите на известния немски психолог В. Вунд...“ (28). Като имаме предвид, че от 1920 г. до 1948 г. с малки прекъсвания Сп. Казанджиев изнася лекции по обща психология в Софийския университет, можем да си представим силното влияние, което той оказва върху българската психология. По-значителните му трудове

са: „Психология на възрастите“ (29), „Психология на възприятието“ (30) и „Военна психология“ (31).

Шо се отнася до личните връзки на В. Вунд с българските му последователи, вече споменахме неговата кореспонденция с Ив. Шишманов. Има и други свидетелства за приятелските му отношения с възпитаниците му в България. В една телеграма от „лайпцигските българи“ по случай неговата 70-годишнина се казва: „Като кълнове на славянското племе чувствуваме свой

дълг във Ваше лице да изразим нашата благодарност и възхищение към немската наука“ (32). Вунд отговаря: „С радост си спомням за усърдните и талантливи сътрудници от България, достойни представители на един стремящ се към възход народ“ (33).

Представата на българите за В. Вунд е отразена по най-изразителен начин в статията на Кр. Кръстев в списание „Мисъл“, посветена на неговата 70-годишнина (34).

ЛИТЕРАТУРА

1. L. Pongratz, Problemgeschichte der Psychologie. Bern 1967, S. 99.
2. J. R. Kantor, Wundt, experimental psychology and natural science. Revista Mexicana die Analisis, 5, 1979, 117.
3. H. Misiak, S. Sexton, History of psychology. New York 1966.
4. A. L. Blumenthal, Wilhelm Wundt and Early American Psychology, in: R. W. Rieber (ed.), Wilhelm Wundt and the making of scientific psychology. New York 1980.
5. N. Bobchev, Die Gefühlelehre in ihren hauptsächlichsten Gestaltungen von Kant bis auf unsere Zeit. Halle 1888.
6. Н. Бобчев, Задача и предмет на психологията. София 1892.
7. Н. Бобчев, Методи и средства на психологията. Училищен преглед, 10, 1901, 169—183.
8. Н. Бобчев, Ученieto на В. Вундта за асоциацията на представите. София, 1902.
9. I. Schismanova, Untersuchungen über die Empfindlichkeit des Intervalsinns. Philosophische Studien 5, 1889, 558—600.
10. Pak tam, S. 599.
11. И. Шишманов, Психологическият метод в историята на литературата. Училищен преглед 1, 1928, 1—16.
12. К. Кръстев, Lotzes metaphysischer Seelenbegriff. Halle 1890.
13. К. Кръстев, Психологически етюди. Мисъл 4, 1895, 3—12.
14. К. Кръстев, Вилхелм Вунд. Мисъл 12, 1902, 443—455, 507—520, 579—591.
15. Z. Radoslawow, Das Gedächtnis für räumliche Distanzen des Gesichtssinns. Philosophische Studien 15, 1900, 318—452.
16. Ц. Радославов, Емоционалният фактор при мисленето с особен оглед към дуалистичните схващания в стиката и религията. Под ред. на С. Казанджиев, София, 1932.
17. N. Aleksiev, Reaktionszeiten bei Durchgangsbeobachtungen. Philosophische Studien 16, 1900, 1—60.
18. H. Misiak, V. S. Sexton op. cit.
19. N. Aleksiev, Die Grundformen der Gefühle. Psychologische Studien, 3, 1907, 156—271.
20. W. Wundt, Grundriß der Psychologie, Stuttgart 1920.
21. Н. Алексиев, Принос към учението за волята. Годишник на Софийския университет. Ист.-филол. фак. 3/4 1908, 53—128.
22. Н. Алексиев, Ученieto на Густав Теодор Фехнер за отношениято между душа и тяло. София 1910.
23. Н. Алексиев, Лекции по психология. София 1911.
24. С. Казанджиев, Размишления върху схващането на Вунд за философията. Архив на БАН, фонд 40к.
25. S. Kalandshiev, Die innere Erfahrung und der rein psychologische Standpunkt bei Wundt. Zürich 1911.
26. С. Казанджиев, Критически опит върху метафизиката на Вунд. София 1919.
27. С. Казанджиев, Обща психология, София 1938.
28. С. Стаматов, Психологията вчера и днес. Философски преглед 12, 1940, 72.
29. С. Казанджиев, Психологията на възрастите. Златогор 2/3 1925, 123—172.
30. С. Казанджиев, Психологията на възприятието. София, 1940.
31. С. Казанджиев, Военна психология. София, 1943.
32. цитирано по: G. Rigo, Wilhelm Wundt — Progressives Erbe Wissenschafts-entwicklung und Gegenwart. Leipzig 1980, S. 204.
33. Pak tam.
34. К. Кръстев, Вилхелм Вунд, Мисъл 12, 1902, 443/44.

Критика и рецензии

ГРУПОВОТО РЕШЕНИЕ В ТРАКТОВКАТА НА БУРЖОАЗНИТЕ СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ТЕОРИИ

(Критичен анализ)

САВА ДЖОНЕВ

Разработката на проблема за груповото взимане на решение в немарксистка-та социална психология е плод на две тенденции в развитието на буржоазната мисъл.

Едната тенденция откриваме в еволюцията на менажментната теория. Икономическите кризи и тревогата на буржоазията пред засилващото се самосъзнатие и политическа активност на пролетариата тласкат капиталистическата върхушка да търси чрез менажмента ефикасни средства за властване над работническата класа. В това свое търсене, водена от класовия инстинкт за самосъхранение, тя бързо осъзнава ограниченността на икономическите форми за принуда, характерни за по-ранния етап в развитието на капиталистическата обществено-икономическа формация. Тенденциите в икономическото развитие, както и социално-историческите изменения, които настъпват в класовата структура на обществото, налагат изменения и в подходите при организацията на общественото производство. Правят се не безуспешни опити стихийно действуващите фактори да се заменят с обмислени, научно-обосновани технологии на управление.

В появилата се исторически първа Тейлорова концепция за управлението, а и в рамките на цялата „классическа школа“ (1, 247—91), развила се на основата на тази концепция, ударението се поставя върху строгата регламентация на поведението както на подчинените, така и на ръководителя. Не случайно в професионалния сленг на менажмента тя се нарича подход на „затягане на гайката“. В тази теория въпросът за взимане на решение се свежда до прилагането на отделни алгоритми, предварително изработени от експерти, при което участието на групата на подчинените е само в изпълнението на тези решения. В този смисъл, що се отнася до груповото решение, менажментът тръгва от „абсолютната нула“.

Обективният ход на живота обаче показва несъвършенствата на тази концепция и тя скоро беше заменена от теорията на „човешките отношения“ (1, 292—314) на Е. Мейо, но фактически новите идеи вече бяха изкръстализирани в трудовете и на други автори. При провеждането на проучвания за ролята, която играе осветеността на работното място върху производителността на труда на работника, изследователите случайно се натъкват на факта, че самото внимание към хората, включени в експеримента, поддържа високата им работоспособност, дори когато осветеността на работното място пада значително под оптимума. Последвалите проучвания показват, че не само вниманието към подчинените стимулира производителността, но и достъпът им до управлението и в частност участието им при взимане на управленическо решение (2, 84).

Така в един период от около две десетилетия — в 1903 г. излиза „Управлението на фабриката“ на Тейлор, а в 1924 г. се провежда споменатият Хоторнски експеримент на Мейо, ръководена от стремежа за максимален бизнес, за крайна експлоатация на наемния труд — менажментната теория изминава пътя от пъл-

ното неучастие на изпълнителите при взимане на управленческо решение до цялостното им включване.

Успоредно с тази тенденция, идваща от практиката на управлението, която обуславя интереса на менажмента към груповото решение, се наблюдава и един втори паралел, който също ориентира редица изследователи към него и който е резултат от особеностите в развитието на буржоазната психологическа мисъл.

Характерно за буржоазната психологическа наука в настоящия момент е, че основната грижа на всяка психологическа школа е да утвърди своите основни концепции не толкова по пътя на вярното отражение на действителността, а обратно, като помести тази действителност в тесните рамки на своите постулати. Обикновено тези изходни концепции са верни и оригинални истини, както например е „познавателният дисонанс“ в когнитивната школа или теорията за „подкреплението и наказанието“ у бихевиоризма и необихевиоризма. Но щом техните автори се опитат да ги превърнат в единствен принцип за обяснението на света, изведенът те се оказват тесни и е нужно или да деформираме, или да орежем действителността, за да я поместим в тях. При такава атмосфера често пъти между явленията, към които се обръщат различните социално-психологически школи, за да изprobват своите сили или за да докажат своята правдоподобност, попада и груповото решение като основен социално-психологически феномен. В резултат различните психологически течения, като използват своя едностранични теоретични и методологичен апарат, са в състояние да осветлят само едностранично или единствено отделни моменти на груповото решение, без да могат да изградят цялостна негова концепция. Поради това и първото впечатление на непредубедения изследовател е, че представата за груповото взимане на решение в буржоазната социална психология представлява албум от кадри, изрязани от кинолентите на различните психологически теории.

Такъв е намереният от Зайонк (3, 256) ефект на „присъствието на другите“, според който в групова среда социалните условия събуждат допълнителна мотивация, която може да подпомага или да пречи за успешното участие на индивида в задачата. Ако нужните му за целта умения или стереотипни отговори са закрепени на ниско равнище, присъствието на другите смущава тяхното пропичане и те се нарушават; ако са на високо равнище на съвършенство, в социална среда те се мобилизират по-пълно и се представят по-успешно.

Подобен пример е и експерименталният резултат, че след дискусия групата проявява по-голяма склонност към риск при взимане на общо решение отколкото отделният индивид, когато решава сам (4, 524—27).

И както навсякъде, където има много теории за едно и също нещо и обикновено нито една не е в състояние да обясни явленето, така и тук, в рамките на нито една от многобройните психологически школи не може да се открие цялостна концепция по въпроса за груповото решение. Но тази фрагментарна фактология е резултат и на още една друга слабост в развоя на буржоазната наука — позитивистичната ѝ ориентация от първата половина на века, влиянието на която се чувствува осезателно и до днес. На този уклон обръщат внимание както някои наши — Н. Ирибаджаков (5, 35), така и съветски автори — Г. Андреева (6, 6—46), П. Шихиров (7, 68—85) и др. Стремежът всичко в науката да бъде изменено по подобие на изграждането и верифицирането на явленията във физиката води буржоазната наука до изразена „квантотфрения“. И размерите на това увлечение на моменти достигат до такива мащаби, „че всеки, който продължава да се интересува от теория, рискува да предизвика съмнение в своята лична компетентност“ (6, 14). Експерименталното изграждане на научното познание се пре-

връща в култ, в името на който се жертвува теоретичната цялост и обхватност на науката.

Това състояние на нещата не може да удовлетвори обаче и самите буржоазни учени, поради което, като се започне от „теорията на полето“ в психологията на К. Левин от 30-те години, през концепцията на Р. Мerton за „всеобхватните теории“, „теориите от среден ранг“ и емпиричните обобщения и се стигне до големите школи — необихевиоризъм, когнитивна психология, неофрайдизъм и т. н., всички те представляват едно непрекъснато усилие да се създаде цялостна теоретична концепция в областта на психологическата наука. И все пак в тези направления психологите се обединяват помежду си „не толкова около обща теория, колкото около определена система методики, прилагани също към анализа на определена група явления“ (6, 22). В резултат за едно и също явление се предлагат различни теории, които го обясняват в различни негови части. Това стана причина през последните години някои буржоазни учени да започнат да проявяват склонност към компромис със своите опоненти, като търсят интеграция с други школи и направления, за да добият възможност да обяснят цялостно било отделни психични явления, било психиката въобще. Пример от такова естество е работата на К. Шавер — „Принципи на социалната психология“, където проблемите на социалната промяна се решават в духа на когнитивната психология, полевата теория и разменната теория на необихевиоризма; атрактивността между индивидите — в рамките на необихевиоризма; агресивността — с принципите на фрайдизма, неофрайдизма и бихевиоризма; проблемите на лидерството и властта — от полевата теория, когнитивната и разменната. Този списък може да набъбне застрашително, но тук интерес за нас представлява единствено груповото решение. За неговото описание в съвременната американска психология се обединяват две теоретични направления: разменната теория, подхранвана от необихевиоризма и атрибутивната, като дериват на когнитивната психология.

Основен принос в реализацията на тази симбиоза имат Д. Тибо и Г. Келли, които са и автори на разменната теория. Според нея, в понятията на комерциалния подход към психиката на човека поведението на всеки индивид, който влиза в общуване с другите, има своите физически, повременни и социални разходи, както и възнаграждения, които пък изцяло зависят от поведението на другите. Разликата между възнаграждението и разходите определя резултата, печалбата, която ще има съответният член от своите действия. Всеки индивид обаче има свои лични претенции към този резултат, така наречените „сравнително ниво“ и „сравнително ниво на алтернативите“ (4, 356—7). И тъй като в груповото решаване на проблеми две или повече лица са зависими в смисъл, че резултатите на всяко едно от тях са частично определени от поведението на другото, то когато на индивида се предлагат резултати, по-високи от неговите аспирационни нива, връзката между членовете на групата е на задоволство. Но когато резултатите са под двете нива, връзката е крайно нестабилна. Тя е връзка на нездадоволство.

Още по-далеч в това направление се задълбочава психологичната „теория на справедливостта“, според която удовлетвореността на индивида от взаимодействието с другите зависи не само от неговите аспирационни нива, но и от съотношението, в което става разпределението на груповия продукт между членовете (4, 364—8).

В края на краишата пред индивида стои въпросът — „Дали да решава съвместно с групата, или самостоятелно?“. Групова ориентация към решаване на проблемите може да следва от много високата постановка на „сравнителното ниво“, при което значителна част от групата пада под своето сравнително ниво.

Тогава групата може да приеме ориентация към: 1) групово решаване на проблемите — кооперация, за да повиши тотално наличния продукт, предвиден за разпределение между членовете, или пък 2) подгрупа членове (напълно в духа на капиталистическия конкурентен морал), в атмосферата на конфликтни интереси, да заграби по-добрите резултати, като остави на останалите избор — да свалят своето сравнително ниво, да се борят за по-добри резултати или да се оттеглят от групата. Кой път ще приемат членовете, според авторите на тази теория, зависи от мотивацията им да поддържат групата непокътната или не. Ако общите интереси са по-широки и по-важни от индивидуалните, членовете чувствуват достатъчна основа на съответствие на изходите, за да действуват в унисон (2, 31).

Съвсем друг климат обаче цари при взимането на решение в социалистическия колектив и към този модел на групово взаимодействие основателно налагащо нашето внимание Ф. Генов. „Тук работата е не само до увеличаването на индивидуалната производителна сила чрез кооперацията, но и до създаването на нова производителна сила, която по самата си същност трябва да бъде ма-сова сила“ (11, 34). Но дали груповото решение ще бъде взето в атмосферата на конкуренция, кооперация или колективизъм, зависи преди всичко от социалните отношения, от типа на обществено-икономическата формация, а не от индивидуално-психологическите претенции на индивида, които са производни на производствените отношения.

Така разменната теория се опитва да даде отговор на първия от трите аспекти, които сама определя като основни моменти на груповото решение:

- 1) разпределение на резултатите (печалбата);
- 2) разпределение на информацията;
- 3) разпределение на отговорите (поведението).

За да отговорят на втория въпрос, свързан с информационните процеси в групата, които протичат при съвместно решаване на проблемите, Тибо и Келли прибегват към услугите на „атрибутивната теория“ на Ф. Хайдер. Според тази теория (2, 7—10) човек може да схваща действителността, да я предсказва и контролира, отнасяйки краткотрайно и променливо поведение и събития към относително непроменливите разполагаеми свойства на неговия свят. Тези разполагаеми свойства са в същност атрибути, които индивидът приписва на заобикалящия го свят. Когато това приписване е устойчиво, стабилно, личността прави преценките си бързо и ефикасно. Обратно, при малка стабилност на приписването, преценките са неуверени.

Тибо и Келли адаптират тази теория към разпределението на резултатите (на печалбите) в духа на разменната теория. Когато разликата между печалбата на индивида от дадено решение и разходите, които то ще му струва, е под аспирационното ниво на индивида за изискващата се полза, решението не го удовлетворява. Това означава, че приписването на някои от атрибути на проблема е нестабилно, поради което и решението, съобразено с наличната представа за атрибути, не дава достатъчно висок резултат. Тогава индивидът предприема информационно търсене, което да осигури стабилност на приписването на такава група атрибути, която може да обезпечи решение с достатъчно висок резултат, съобразен с аспирациите на личността. Така че човек прибегва към информационно търсене около проблема, когато наличните решения не го удовлетворяват.

Социално-психологическите последствия от нестабилността на приписването, която в същност може да се интерпретира като неудовлетвореност от наличната информация, е, че лицето А. ще бъде зависимо в информационно отно-

щение от В. когато В. може да повиши нивото на стабилност на приписването повече, отколкото А. може да постигне това от друг възможен източник. В такъв случай общуването между А. и В. става главен източник за набавяне на информацията, нужна на А. за достигане на решение със задоволителен резултат. В крайна сметка тези обстоятелства са отговорни и за ориентацията към групово решаване на проблемите.

Твърде важен и от практическа, и от теоретическа гледна точка е въпросът за груповото съгласие при взимане на решение, от което непосредствено следва ликвидирането и на третия проблем, който стои пред групата — разпределението на отговорите. Тук се третират въпросите на „промяната“ — конформизъмът, дискусията и т. н. Разменната теория обаче може да осигури само мотивационна интерпретация на тези въпроси. Това отново налага да се работи с „чужда помощ“, в друга концептуална среда.

В така наречената „теория на социалната оценка“ Шериф и Ховланд (4, 272) различават три зони на толерантност, обкръжаващи една индивидуална позиция: зона на приемане — обхваща всички съобщения, които могат да бъдат възприети от личността, зона на отхвърляне — съдържа всички неприемливи за индивида съобщения и зона на необвързване — включва всички останали съобщения. Външни въздействия, които са близо до позицията на индивида, попадат в зоната на приемане и ще бъдат асимилирани от нея; въздействия, които са далече, попадат в толеранса на отхвърляне и ще изглеждат още по-различни, тъй като ще контрастират с първоначалната позиция на индивида. Контрастните съобщения няма да упражняват натиск към промяна на позицията. Шансове да предизвикат значително движение в първоначалната позиция на индивида относно даден въпрос имат съобщенията, които попадат в зоната на неангажиране.

К. Левин развива идеята за ролята на груповата дискусия при промяната, която се основава на това, че много от индивидуалните позиции се подкрепят и поддържат от социалните групи, към които индивидите принадлежат (4, 294). Според Л. Фестингер всяка група създава атмосфера на социална реалност, която въздействува върху мнението на членовете ѝ по пътя на конформизма (4, 519). А Френч и Равен сочат, че отговорни за социалното влияние са пет различни типа социални сили: възнаграждаваща, принудителна, законна, референтна, експертна (4, 468). За да се промени една позиция е нужно първоначалното ѝ размразяване, което се постига чрез допълнително представяне на информация в групова дискусия. Следва етап на придвижване на групата към нова позиция чрез изтъкване как промяната ще бъде от най-голям интерес за членовете. И последният етап представлява презамразяване на позицията като нова стойност чрез „ваксинирането“ ѝ с малки дози от възможни контрааргументи.

Този аспект на груповото решение в буржоазната наука е тясно свързан с манипулативния подход към съзнатието на широката общественост. Практиката на държавното, политическото, социалното и икономическото управление в класово-антагонистичното общество изисква ефикасни средства за обработка на общественото мнение. Ето защо се разработват различни стратегии за убеждаване — перфидна техника за съблазън, изцяло ориентирани от пазарно-конкурентния начин на живот в капиталистическия свят. От подобен характер е техниката „с единия крак на прага“. Ако в качеството си на пласъор субектът на влияние иска да продаде кола на клиента, най-напред трябва да му разкаже за рекордите на фирмата. Когато той поиска да посети пласъора, първата крачка е направена. Когато после отиде при него, пласъорът трябва да се опита да разбере какво харесва и какво не, какво изпитва към някои второстепенни страни на колата. Пласъорът ще се опита да го накара да изпробва колата как върви. Клиентът

ния социализъм. Но това налага изследването и описание на една нова, специфична социално-психологическа феноменология, която не винаги има прототип или еквивалент в изследванията на буржоазната психологическа наука. Проблемът за груповото решение например е тясно свързан с колективната форма на неговото взимане в условията на по-тясното асоцииране на групите при социализма, с климата, взаимоотношенията и структурирането на трудовите колективи и бригади, с организацията на труда, с качествата на ленинския колективистичен стил на ръководство, който закономерно идва да замени единоличното управление на буржоазните „избраници“, с взаимодействието макро — микросреда и т. н. Въпроси, много от които понастоящем успешно се разработват в трудовете на българските социални психологи (11).

ЛИТЕРАТУРА

1. Гвишиани Д. М., Организация управления. София, Наука и изкуство, 1973.
2. Lindzey, G. and Aronson, E., — The Handbook of Social Psychology. London, Addison-Wesley Publishing Company, 1969, v. 4.
3. Freedman, J., J. Corglsmith, D. Sears, Reading in Social Psychology. New Jersey, Prentice Hall, 1970.
4. Shaver, K. G., Principles of Social Psychology. Massachusetts, Winthrom Publishers, 1977.
5. Ирибаджаков, Н., Клио пред съда на буржоазната психология, изд. БКП, 1970.
6. Андреева, Г., Богомилова Н., Петровская, Л., Современная социальная психология на Западе. Москва, Московского университета, 1978.
7. Шихирев, П. Н., Современная социальная психология США, Москва, Наука, 1979.
8. Janis, J. and L. Man, Decision making. New York, The Free Press, 1977.
9. Johnson, D. and F. Johnson, — Joining together. New Jersey, Prentice Hall, 1970.
10. Berkowitz, L., Advances in experimental social psychology. New Jersey, Prentice Hall, 1970.
11. Генов, Ф., Психологическият климат в трудовия колектив, София, Профиздат, 1977.

Из живота на Дружеството

НОВ ФИЛИАЛ НА ДРУЖЕСТВОТО НА ПСИХОЛОЗИТЕ

На 21 юни 1984 г. в Кирковски районен комитет на БКП се състоя учредително събрание за изграждане на нов филиал на Дружеството на психологите в София. На него присъствуваха както психологите от Кирковски район, така и някои социолози. Тук бе и катедрата по „Социална психология и психология на управление“ към АОНСУ на ЦК на БКП.

Доклад за предстоящите задачи на психологите от Кирковски район на столицата изнесе зав. отдел „Пропаганда и агитация“ Сергей Иванов. Той се спря на някои нерешени въпроси от най-различен характер в работата на психологите. Отбеляза, че в района работят повече от 60 психологи и няколко социолози в промиш-

лени предприятия, здравни заведения, транспортни предприятия и други. Приет бе план за работата на филиала на психологите от Кирковски район за 1984 г.

Основните задачи, които стоят за решаване пред психологите и социолозите от Кирковски район, се свеждат до следното:

1. Дружеството на психологите, с участието на социолозите от района, да съдейства и подпомага РК на БКП за изучаване на социалните явления и процеси на територията на Кирковски район чрез прилагане на съвременни методи и средства.

2. Участие на членовете на дружеството в провеждането на идейно-възпитателната работа в трудовите ко-

лекции, учебните заведения и района. Издигане социалната значимост на психолозите и социолозите. Повишаване на тяхното място и роля във функциониране дейността на районната школа за политическо майсторство „Георги Кирков“.

3. Най-активно участие на членовете на дружеството в разработване на социалните програми в насрещни топли планове на трудовите колективи, в професионалната подготовка и реализация на учащите се, в изучаването и формирането на общественото мнение.

4. Дружеството да обезпечава научно-методическо ръководство и да съдействува за повишаване професионалната подготовка и организационна култура на психолозите и социолозите.

Съществени поправки по предложението план и мероприятия направи проф. Филип Генов. Той се спря на някои наболели въпроси, които засягат статуса на психолога и социолога в предприятието, като: назначаване на психолози и социолози; извеждане на членния опит, както и разпространението му; ролята на психолозите и социолозите в условията на научно-техническия прогрес; работата им по въвеждането на бригадната организация на труда; дейността им в борбата за високо качество и ефективност, произтичаща от решението на XII конгрес и най-вече от Националната партийна организация по качеството, състояла се тази година; проблемите на психолозите във връзка с насрещното планиране; изучаване опита и ролята на комунистите при внедряване на нова техника и нова технология в промишлените предприятия; изследвания в рамките на организацията и ролята на психолозите и социолозите при бързата обработка на данните, на резултатите от изследванията за подпомагане ръководството на всички нива.

Основните мероприятия в сферата на дейността на психолозите в пре-

тия план се отнасят до следните проблеми:

1. Дружеството на психолозите да разработва предложения и да подпомага дейността на секциите на районната школа „Георги Кирков“ в научно-творческите разработки на проблеми от идеологическата практика, в създаване и внедряване на положителен опит, в издигане професионалното майсторство на идеологическите кадри в района

2. Изготвяне социално-демографска характеристика на Кирковски район, на младежта в района и социално-демографска характеристика на трудови колективи.

3. Участие на психолози в научно-практическата конференция „Утвърждаване на идеологическата работа в ППО като главна форма за постоянна духовна връзка на партията с трудащите се“.

4. За изучаване и формиране на общественото мнение, участие в осигуряване социална информация по:

— проблемите на трудовата дисциплина;

— ефективност и качество на производството;

— социално-психологическо обезпечаване на дейността — на работата на партийните, стопанските, профсъюзни и комсомолските организации към предприятията;

— психологически и социологически аспекти на бригадната организация на труда;

— проблеми на професионалното ориентиране и подготовка на младото поколение.

5. Изследване и разработване на психологическите и социалните параметри на нагледната политическа агитация.

6. Участие на членовете на дружеството в лекционната пропаганда — изготвяне и изнасяне цикъл лекции-беседи за разпространение на психологически и социологически знания в

трудовите колективи и учебните заведения.

7. Периодични срещи на членовете на дружеството с ръководството на РК на БКП за информирането им по актуални проблеми от социално-икономическото развитие на районна и техния личен принос в реализацията на задачите.

8. Организиране и провеждане на тематична лектория за повишаване квалификацията на членовете на дружеството.

9. Осигуряване на текуща инфор-

мация и съобщения за новости в областта на психологията и социологията.

10. Обмяна на опит между психологи, работещи в предприятия от района, по организацията на тяхната дейност.

Втора точка от учредителното събрание бе избор на ръководство. Избрано бе следното ръководство: гл. ас. Иван Иванов, к. п. н. гл. ас. Румяна Миленкова, Петя Радулова, Пламен Иванов, Корнелия Атанасова и Щилян Щерев — социолог в транспортно предприятие.

ХРИСТО КОСТАДИНЧЕВ

* * *

НЯКОИ ЦИФРОВИ ДАННИ ЗА РАЗВИТИЕТО НА ПСИХОЛОГИЯТА В НРБ

За интензивното темпо в развитието на психологията след 9 септември 1944 г. са много характерни цифровите данни за броя на публикациите на отделни книги и статии в списания и сборници (без печатаното във вестниците). Разпределени по години от 1945 до 1981 г., тези данни са представени в следната таблица.¹

Таблица 1

Години	Брой публикации	Години	Брой	Години	Брой	Години	Брой
1945	7	1956	25	1967	150	1978	410
1946	14	1957	21	1968	203	1979	352
1947	21	1958	30	1969	169	1980	275
1948	9	1959	35	1970	245	1981	297
1949	16	1960	49	1971	244		
1950	8	1961	51	1972	297		
1951	8	1962	45	1973	300		
1952	18	1963	82	1974	321		
1953	23	1964	85	1975	317		
1954	31	1965	106	1976	269		
1955	19	1966	128	1977	260		

От тези цифри се вижда непрекъснатото увеличаване на броя на публикациите в областта на психологическите науки, макар че има някои малки колебания в този брой през някои години.

В общия брой на трудовете най-значителен дял имат тези от областта на педагогическата психология (1256 труда), след тях са трудовете върху проблеми на трудовата психология (626), социалната психология (584), спортната психология (579), медицинската (567), възрастовата (262), общата психология (229), военната психология (213), юридическата психология (110). В някои от тези клонове има вътрешни поделения, които се включват в общия брой.

1. Цифрите са взети от подготвената за печат Библиография на психологическите трудове, публикувани от 1945 до 1981 г. включително. В тази библиография не се включват предводните трудове.

СОДЕРЖАНИЕ

● ГЕНОВ — Мир в системе ценностей молодежи в НРБ	266
Общая и социальная психология	
А. ПЕТКОВ — Проблема мотивации с общепсихологического личностного аспекта	272
И. ПАСПАЛАНOV, Д. ЩЕТИНСКИ, С. Б. ЭЙЗЕНК — Болгарская адаптация анкеты Эйзенка по изучению личности	279
Педагогическая психология и психология развития	
В. ГЕРГАНОВ, К. КАРАДЖОВА — Структура понятий в семантическо-памяти нормальных у умственном отставших детей	293
ПЛ. КАЛЧЕВ — Предметная дифференциация познавательных интересов в первом классе	305
С. ТОТЕВА — Проспективные экспериментально-психологические исследования интеллекта, памяти и внимания у детей с алкогольно больным родителем	312
Политическая психология	
Ю. А. ШЕРКОВИН — К. Маркс — теоретическое наследие и психология политики	316
История психологии	
В. ПИРЕВ — 80-тилетие психологической лаборатории Софийского университета	324
КР. ТЬЕГЕЛЬ — Последователи психологической школы В. Вундта в Болгарии	372
Критика и рецензии	
С. ДЖОННЕВ — Групповое решение в трактовке буржоазных социально-психологических теорий	331
В Обществе психологов	
ХР. КОСТАДИНЧЕВ — Новый филиал Общества психологов	338

CONTENTS

PN. GENOV — World peace in the value system of the young people in Bulgaria	266
General and social psychology	
S. PETKOV — The problem of motivation from general personological point of view	272
I. PASPALANOV, D. SHTETINSKI, S. B. EYSENCK — Bulgarian adaptation of Eysenck Personality Questionnaire	279
Educational and developmental psychology	
E. GERGANOV, K. KARADJOVA — Cognitive network in the semantic memory of mentally retarded children	293
PL. KALCHEV — Object differentiation of the cognitive interests in first grade children	305
S. TOTEVA — Prospective experimental psychological investigations on intellect, memory and attention in children of parent with alcoholic disease	312
Political psychology	
YU. A. SHERKOVIN — The theoretical heritage of K. Marx and psychology of politics	316
History of psychology	
G. PIRYOV — 80 years of the psychological laboratory of Sofia University	324
K. TÖGEL — Adherents of the psychological school of W. WUNDT in Bulgaria	327
Critique and reviews	
S. DJONEV — Group resolution in the interpretation of bourgeois social-psychological theories	331
News from the Bulgarian Psychological Society ¹	
KHR. KOSTADINCHEV — A new branch of the Psychological Society	338

ISSN 0324—136X

20335

Цена 0,60 лв.